

MEZHEPLER TARİHİ¹

Muhammed b. Tavîet et-Tancı

Terc.: Bekir Topaloğlu

GİRİŞ

Mezhepler Tarihi deyince akla iki Şey gelir:

Amelî Mezhepler,

İtikadî Mezhepler.

Mezhepler tarihini ikiye ayırmamızın sebebi meşhur Cibril Hadisidir.

Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen bu hadiste, Hz. Peygamber, Cebrail'in sorusuna cevap olarak İslamı ve İmanı Şöyle tarif etmiştir: "İslam: Allah'tan başka tanrının mevcut olmadığına ve Muhammed'in Allan'ın kulu ve elçisi olduğuna yürekten inanman, namaz kılman, zekât vermen, oruç tutman ve gücün yetiyorsa hacca gitmendir". "İman ise: Allaha, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, Ahiret gününe, hayrı ve Őerri ile birlikte kadere iman etmektir".²

İşte bu hadiste işaret edilen amelî ve itikadî esasların farklı bir Şekilde anlaşılıp tatbik edilmesi mezhepler tarihinin konusunu teşkil eder. Biz daha çok itikadî mezhepler üzerinde duracağız.

---

¹ Prof.Dr. Bekir Topaloğlu'nun özel arşivinden alınan (Bekir Topaloğlu Ktp. Nr.: d. 184) ve tam adı "İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü 3. Sınıf Mezhepler Tarihi" olan bu makale, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu Zehra Vural tarafından dizilmiştir. "Hilafet" başlığına kadarki ilk sekiz sayfa, yine Sayın Topaloğlu'ndan intikal eden bir başka nüshada (Ahmet İşhak Demir Kütüphanesi, db no: 2223) geçmektedir. Bu kısım Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Arş. Gör. Ümit Erkan tarafından dizilmiştir. Yrd. Doç. Dr. Ahmet İşhak Demir, her iki nüshayı karşılaştırmış ve bazı kelime ile cümleler ilave etmiştir.

² *Sahih*, C.I, s.37, Hadis no. 1.

İSLAM MEZHEPLER TARİHİNDE AYRILIK SEBEPLERİ

A- TEFEKKÜR VE VİCDAN HÜRRİYETİ

İslâm, tevhid dinidir. İslam'dan önceki dinlerde de tevhid varsa da bozulmuştur. İslamiyet için; bozulan bu tevhidi düzeltmeye gelmiştir denebilir. Kuran-ı Kerim'in birçok ayetlerinde Peygamber (a.s.)'a din olarak vahyedilenin, daha önceki Peygamberlere de vahyedildiği haber verilir. (شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ) ³ Burada "din" den maksat akaidir.

Tevhid, ahiret, beşeriyet ile ulûhiyet arasındaki vasıtalar (Peygamber, Kitap) bütün dinlerde mevcuttur. Bu üç hususu Kuran-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden anlamaktayız.

Cenâb-ı Hak her Peygambere bu üç esası aynı şekilde vahyetmiştir. Vahyin kaynağı aynıdır. Fakat Peygamberler (tebliğ edenler) muhtelifdir. Bu üç esası tahrif edenler de insanlardır, Kur'an-ı Kerim'de, Yahudi ve Hıristiyanlara ağır tenkidlerin tevcih edilmesinin sebebi, onların bu prensipleri bozmuş olmalarıdır.

İslâm dini ve Kur'an-ı Kerim iki önemli noktayı ısrarla ve çok açık bir ifade ile açıklamıştır: ulûhiyet ve beşeriyet.

Beşeriyet ile ulûhiyet arasındaki bu tefrika[ya] rağmen İslâm'ın tevhid akidesinde âbid ile mâbud arasında hiç bir vasıta yoktur.

Allah ile kul arasında bir elçi olan Peygamber ancak İslâm'ı tebliğ ile vazifelidir. Onun vasıta oluşu sadece ta'lim mevzuundadır. Müslümanlığa göre insan kalbine hâkim olan yalnız Allah'tır. Başka hiç bir şey onun kalbine hakim olamaz. Bundan da anlıyoruz ki, İslâm'ın telâkkisine göre insanın vicdanı hürdür.

Tekrar söyleyelim ki, İslâmiyet tevhid dinidir, O bozulan, tevhid akidesini düzeltmek için gelmiştir. İslâm dini kul ile Allah arasında hiç bir vasıta kabul etmez. Putperestlikte put, diğer bazı dinlerde insan, Allah ile kul arasında birer vasıta olmuştur, Bu vasıta ister tanrı, ister şefaatçi kabul edilsin İslâmiyet onu kat'iyetle reddeder. Müslümanlığın bu prensibini Fatıha Sûresinin 4. ayeti izah eder. Bu âyet, Arap Dili yönünden: "Ancak sana tapar ve ancak senden yardım isteriz" tarzında hasır ve te'kid ifade ettiği için arada başka

³ 42. eş-Şûrâ, 13.

bir vasıta kalmaz.

Bu prensib şu neticeyi ifade eder: Hiç bir şey müminin kalbine ve vicdanına hükmedemez, işte İslâm dini, insana bu şekilde vicdan hürriyeti tanımıştır.

İslâmiyet, 14 asırdan beri vicdan hürriyetini sağlamıştır. Bunun unutulmamasının lâzım geldiğini de bizden istemektedir. Günde (farz namazlarda) 17 defa Fatiha'yı okumamızı istemesinin sebeplerinden biri de bu olsa gerektir.

Netice: İslâmiyet insana vicdan hürriyetini mutlak olarak tanımıştır. (İslâm'ın vicdan hürriyeti ile Fransız ihtilâlinde sonra bahis konusu edilen vicdan hürriyeti arasında muazzam fark vardır. İslâm'ın vicdan hürriyetini Hz. Peygamber getirmiştir. Avrupa'nın, Fransa ihtilâlinde sonraki hürriyeti ise halk tarafından ve harpla elde edilmiştir. Müslümanlık on asır evvel insanın hürriyet hakkını tanımış ve onu kendisine vermiştir. Bundan ancak bin yıl sonra insanlar Avrupa'da kan dökmüşler ve hürriyetlerini zorla alabilmişlerdir.)

Kur'an nazil olunca bütünü ile yazılmış ve bu yazma işi Vefat-ı Nebi'ye kadar devam etmiştir. Böylece İslâm'ın ilâhî kitabı Resulullah'ın vefatında tam olarak müslümanların elinde mevcuttu. İşte bu kitapta, yani Kur'an-ı Kerim'de bir çok âyet insana düşünmeyi emrediyordu:

"Bu Kur'an, âyetlerini derin derin düşünsünler ve akıl sahipleri ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz feyz kaynağı bir kitaptır"⁴.

"Onlar o Kur'anı iyiden iyiye hiç düşünmüyorlar mı? yoksa kalbleri üzerinde kat kat kilidler mi vardır"⁵.

"Bu hak sözü hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, eski atalarına bildirilmemiş beklenmedik bir şey mi geldi? Kendilerine gelen Peygamberi (Hz Muhammed'i) tanımadılar mı ki onu inkâr ediyorlar!"⁶.

⁴ 38. Sâd. 29.

⁵ 47. Muhammed, 24.

⁶ 23. Mü'minûn, 68-69.

"Onlar hâlâ Kur'anı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah katından olmasaydı, içinde birbirini tutmayan bir çok şeyler (tenakuzlar) bulurlardı"⁷.

"... Sana da Kur'an'ı, insanlara (Tanrıları tarafından) neler indirildiğini açıklayasın ve bir de onlar iyice düşünsünler diye indirdik"⁸

"Ey Peygamber! De ki: Ben size sadece bir şey öğüt veriyorum: Allah'ın huzurunda teker teker ve ikişer ikişer durmanız ve sonra da derin derin düşünmeniz ..."⁹.

Bu âyetler bize Kur'an'ın okunup anlaşılmasının gerektiğini ifade eder. Bu emirler doğrudan doğruya müslümana hitabedir. Arada hiçbir vasıta yoktur. Müslüman, kitabı doğrudan doğruya okuyup anlayabilir. Diğer dinlerde olduğu gibi ruhbanlık ve kâhinlik yoktur. Kur'an-ı Kerim müslümanı bizzat okuyup anlamaya sevkeder.

Netice: Her müslüman vicdan hürriyetine sahiptir ve Kur'an-ı bizzat okuyup anlamakla mükelleftir.

Kur'an-ı Kerim'i herkesin okuyup anlaması bahis konusu olunca birbirinden farklı görüşlerin ortaya çıkacağı tabiidir.

İslâm'ı anlamakta ihtilafa düşülmesinin ikinci mühim bir sebebi de Kur'an-ı Kerim'de yer alan müteşabih âyetlerdir.

B- MUHKEM VE MÜTEŞABİH AYETLER

Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği mevzular ikiye ayrılır:

1. Müslümanların yapmaları ve yapmamaları gereken hususlar (şeriat, amelî kısım). Bunlardan bahseden âyetleri anlamakta fazla bir güçlük yoktur. Böyle âyetlere muhkem âyetler denir.

2. Allah'ın sıfatları, ahiret ahvâli gibi hususlardan bahseden âyetler (itikadî kısım). Bunlara müteşabih âyetler denir.

Müteşabih âyetlerin mevzuları duyu organları ile idrak edemediğimiz, göremediğimiz hususlardır. Bunları vahy yoluyla öğreniyoruz. İnsanlar ancak görgüleri ile ilgili şeyleri dilleri ile ifade edebilirler. Yani dilin ifade ettiği şeyler hayatta tecrübe ile elde edilen, bilinen

⁷ 4. Nisâ, 82.

⁸ 16. Nahl, 44.

⁹ 34. Sebe, 46.

hususlardır. Bunların dışında kalan mevzuları dil tam manasıyla ifade edemez. Bu mevzuda ancak mecazî ve takribî (yaklaşık) ifadeler kullanılabilir.

Kur'an-ı Kerim'de mevcut olan müteşabihleri, bazı kimseler, daha Hz. Peygamberin hayatında manalandırmaya başlamışlardı. Kur'an, bu gibileri kötölemiş, onların samimi olmadıklarını ve fitne koparmak istediklerini beyan etmiştir.

Yukarıda geçen ayetler Kur'an'ı okuyup anlamamızı emretmektedir. Burada ise müteşabih âyetlere mana vermek isteyenler fitne ile itham edilmektedir. Bunun sebepleri ne olabilir?

Hz. Peygamber devrinde Kur'an'ın müteşâbih âyetlerine mana verilmek istendiğinde, henüz Kur'an-ı Kerim'in tümü nazil olmamıştı. Bazıları Kur'an-ı Kerim tamamlanmadan müteşabihleri izaha kalkmışlar. Halbuki bir mevzuu izah edebilmek için bu mevzuun tamamını bilmek gerekir. Kur'an tamamlanmamıştı, belki incek âyetlerde müteşabihlerin izahı yapılacaktı. Bu durumda müteşabihleri izaha kalkışmak, konferans veren bir zata, dinleyicilerden birinin, aklına takılan meseleleri konferans bitmeden evvel sormasına benzer. Böyle bir anda yersiz olarak soru sormak hem edebe aykırı, hem de ilmen yanlıştır. Bundan dolayıdır ki, müteşabihler hakkında zamansız fikir beyan edenler fitne ile itham edilmiştir. Fakat bu menediliş muvakkattı, Kur'an'ın tümünün inmesine kadardı. Kur'an'ın nüzülü tamamlanınca yasağın kalkması gerekir. Nitekim bir çok müfessirler müteşabihleri izah etmeye kalkmışlardır. Demek ki bunlar bu hususu böyle anlamışlardır. Bazı âlimler ise nehyin muvakkat değil devamlı olduğuna kani olmuşlardır.

Netice: Müteşabihleri tefsir etmekte müslümanlar Selefiyye ve Halefiyye olmak üzere iki ekol (medrese) meydana getirmişlerdir. Selefiyye'ye muhafazakârlar diyebiliriz. Bu ekole muhaddisler dahildir. Bunlar müteşabihlere mana vermezler, "Allah bilir" demekle yetinirler.

Halefiyye: (akliyyûn) müteşabihleri anlamaya çalışanlardı. Bunlar "Kur'an anlaşılacak için gelmiştir, binaenaleyh onu anlamamız lazımdır" demişler ve anlamaya çalışmışlardır.

Selefiyye'nin müteşabihler hakkında hiç bir fikri yoktur. İmam-ı Malik'e "Allah arşın üzerine istiva etmiştir (oturmuştur) mealindeki âyet (Tahâ, 5) sorulunca şöyle cevap vermiştir: "istiva malûmdur,

fakat keyfiyeti bizce meçhuldür. Bunu sormaksa bid'attır". Bu, Selefiyye'nin görüşünü özetler. Müteşabihler hakkında ileri sürülen çeşitli fikirler, te'viller Halefiyye'ye aittir. Selefiyye bu hususta mü-nakaşaya girmediği için kendilerine daima hürmet edilmiştir.

İmamı Süyutî "el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an" adlı eserinde muhkem ve müteşabihten bahseder. Süyutî bu eserinde müteşabihleri ayırırken bir çok darb-ı meselleri de müteşabih saymıştır. Bunlara dikkat ediniz. (Kur'an-ı Kerim'deki kıssalar huruf-ı mukatta gibi değildir, oldukça manası açıktır. Bu kıssalar tarihte geçtiği gibi midir, yoksa bir özel şekil verilerek mi söylenmiştir? İşte kapalılık buradadır. Söz gelişi, Ehl-i Kehf'in kaç kişi olduğunu ve mağarada kalış yıllarını bildiren rakamlar değişiktir. Bu hususları Allah bize kesin olarak bildirmemiştir. İşte bunun için kıssalar, müteşabih denilmiştir.

"Sana Kitabı indiren odur, Onun âyetlerinin bir kısmı muhkemdir. Bunlar Kitabın temelidir. Diğer bir kısmı da müteşâbihtir. Kalblerinde iğrilik bulunan kimseler, sırf fitne aramak ve (kendi) te'villerini vermek gayesiyle müteşabih olanına tabi' olurlar. Halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek gayeye erenler ise: Biz ona inandık, hepsi Rabbimiz katındadır, derler. Bunları ancak salim akıllılar düşünür" (Âl-i İmran, 7)

Mealini verdiğimiz bu âyetteki "Halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir" tarzındaki anlayış Selefiyye'ye aittir. Halefiyye ise bu kısmın ibaresini kendisinden sonra gelen cümleye bağlayarak (Arap gramerine göre: atf ederek) şöyle bir mana çıkarır: "Halbuki onun te'vilini sadece Allah ve ilimde yüksek payeye erenler bilir. Onlar: Biz ona inandık hepsi Rabbimizin katındadır derler". Netice olarak Halefiyye, "ilimde ilerlemiş olanlar müteşabihlere mana verebilir. Onun için, mana vermek gerekir" demektedir. Kur'an-ı Kerim 20 kûsur yılda tamamlanmıştır. Bu müddet içinde âyetler arasında muhkem de, müteşabih de vardı. Müteşabihleri daha sonra inen âyetler izah etmiş, tamamlamıştır. Kur'an tamamlanınca bu yasak da ortadan kalkmıştır.

Selefiyye, Kur'an'da nehiy vardır binaenaleyh müteşabihlere mana veremeyiz, derken Halefiyye şöyle düşünmektedir: Artık Kur'an'ın tamamı inmiştir, ilimde Râsih olanlar (mütehassıslar) bunları manalandırabilir, Zira Kur'an anlaşılmaq için indirilmiştir.

Eğer biz buna uyarak manalandırmaya kalkarsak ayetteki fitne vasfına muhatap olmuş olmayız.

Selefiyye (Müfavvida) ashab ve tabiilerin çoğunluğudur. Halefiyye (Maevvile) ise tabiilerden sonra çoğunluğu teşkil etmişlerdir. Demek ki, Halefiyye daha önce de mevcuttu, fakat azınlıktaydı. Esas teşekkül ve kuvvet bulması tabiilerden sonradır. Halefiyye müteşabihleri anlayabilmek için, âyette de zikredildiği gibi muhkemleri esas tutmuşlardır.

Müteşabih âyetleri tevil ve izah etmeyi kabul eden mezhepler, muhkem ve müteşabihi tayin etmek mevzuunda kendi aralarında ihtilaf etmiş ve çeşitli fırkalara ayrılmışlardır. Bir misal verelim:

"Yüzler vardır ki o gün (kıyamet günü) terü tazedir (sevinçlidir). Rablerine bakıcıdır." (el-Kiyame, 22-23).

"Gözler onu idrak edemez. O ise bütün gözlerin (gizliliklerini) idrak eder" (el-En'am, 103).

Bu iki âyet Allah'ın görülüp görülemediği (ru'yetullah) mevzuuna temas eder.

Birinci âyette Allah'ın görüleceği, ikinci âyette ise gözlerin onu idrak edemeyeceği ifade edilmektedir. Birinci âyet muhkemdir, diyenler Ehl-i Sünnet, ikinci âyet muhkemdir diyenler ise Muteziledir.

Burada bahis konusu edilen ru'yetullah'tır. Müteşabih mevzulardan biri olan ru'yetullah hakkındaki âyetleri muhkem ve müteşabih diye ikiye ayırıp, müteşabihi muhkem esasına göre tevil etmek icabeder. İşte bu tespitite iki mezhep ihtilaf etmektedir.

Bu hususta her ikisinin de haklı ve haksız tarafları mevcuttur. Lügat yönünden Mu'tezile haklıdır. Cenab-ı Hak mekândan münezzehtir. Bir şey görüldüğü zaman mekân içinde görülür. Bu yönden haklıdırlar.

Ehl-i Sünnete göre dünyadaki görme ile ahiretteki görme, görülme ve bilhassa Allah'ı görmek başka başka şeylerdir.

Bu iki âyetten birincisi dil ve üslup bakımından umûm, ikincisi ise husus ifade eder. Birincisi muhkem, ikincisi müteşabihtir. Bunda mezhepler müttefikdir, Mutezile bu fikre istinad ve Arap Dili hususiyetlerinden istifade ederek (gözler onu idrak edemez) âyetini muhkem ve öbür âyeti de müteşabih kabul etmiştir.

Kur'an 20 küsür yıl içinde inmiştir. Bu iniş, Peygambere sorulan sorular üzerine veya bir hadiseye binaen olmuştur. Müslümanlar Asr-ı Saadette müşküllerini bizzat Peygambere sormak suretiyle halletmişlerdir.

Hız Peygamberin vefatından sonra islâmiyet genişlemiş ve buna göre de maddî manevî ihtiyaçlar baş göstermiştir. Bu durum karşısında "Alimler peygamberlerin varisleridir" mealindeki hadise uyararak bazı müslümanlar ilmi öğrenmeye koyulmuşlar ve ihtiyaçları gidermeye çalışmışlardır. İslâm tefekkür tarihine baktığımız zaman görürüz ki Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud gibi alimler yetişmiş ve müslümanlar müşküllerini bunlara sorup halletmişlerdir.

Ashab devrinde, itikat ve fıkıh üzerinde düşünenler vardı. Fakat henüz prensip ve kaideler vaz' edilmiş değildi. Ancak meseleler Kur'an'a ve hadise göre cevaplandırılıyordu. Tabiîn devrinde ise müşküller daha da fazlalaşmış ve bunları halletmek için kaide ve prensipler vaz' edilmeye başlanmıştı. Bu prensipler nasıl vaz' edildi? Hz. Peygamber, âyetleri konularına göre tasnif edip, şu âyetler akaidi, şunlar da fıkha aittir dememiştir. Tabiîn devrinde ve daha sonraki devirlerde bu âyetler tesbit edilmiştir. Bu tertip esnasında, siyasî mülâhazaların da büyük rolü olduğunu söylemeliyiz. Meselâ Hz. Osman'ın şehadeti olayında, Osman ve onu şehit edenler de Müslüman olduklarına göre haklarında nasıl bir hüküm verilecekti? Bir zümre, "bu katli işleyenler kâfirdir", demiş. Diğer bir zümre de: "Halife haksızlık etmiştir; o halde, katilleri kâfir değildir" demişlerdir. Bir kısmı da "bu hadise, daha önce Allah tarafından takdir edilmiş olduğundan, katiller bunu işlemek mecburiyetinde idiler, mes'ul değildirler" demiştir.

Bu ve benzeri olayların tesiri altında, çeşitli mezhepler, kendi görüşlerine göre Kur'an âyetlerini tasnife tabi tutmuşlar, muhkem ve müteşabihi ona göre tayin ve tespit etmişlerdir.

Böylece, siyaset olsun diye değil, "din bunu emreder" diye hakikati bulmağa çalışmışlardır. Ancak, gene de tesir altında kalınmıştır.

HİLAFET

Resûlullah (s.a.v) Müslümanların işlerini idare etmek ve İslâm'ın kaza, idare, cihat ve sair hususlarda aralarında hükmetmek için kendisine halife olacak kimseyi tayin eden açık bir söz söylemeden vefat etmiştir.

Daha Hz. Peygamberin vefat hastalığı sırasında İslâm'da hüküm nizamı ve kendisine halife olacak şahıs hakkında onun görüşüne müttali olma arzusu ve iştiyakı belirmiş ve bazı sahabenin gönülleri istila etmişti. Bu, bazılarında o kadar şiddet kazanmıştı ki, Resûlullah (s.a.v) dan, kendisinden sonra müslümanların ve halifenin uyacağı bir nizamı yazdırmasını istemişti. Fakat bu arzu etrafında, (Resûlullah'ın yazdırması hususunda) hazır bulunan Ashab arasında ihtilâfın zuhur etmesi Hz. Peygamber'i rahatsız eden münakaşanın çıkması sebebiyle Peygamberimiz, yanından çıkmalarını emretti. Böylece Resûlullah (s.a.v) hilafet ve halife meselesinde ashab arasından ihtilâfı kaldıracak herhangi bir şey yazdırmamış oldu.

İbn-i Abbas Hz. Peygamber'in bu yazıyı yazdırmamasına üzülerək şöyle der idi: "En büyük felaket bizim ile Rasûlullah'ın yazısı arasına giren (yazının yazılmasına mani olan) şeydir."

Abdullah b. Abbas'a hürmetimiz bâki olmakla beraber, biz öyle inanıyoruz ki hasıl olan neticede hayır vardır. İslâm'ın ruhuna uygun olan da oydu. Binaenaleyh üzülmek için bir sebep yoktur.

Nihayet Benî Saîde Sakîfe'sinde tarihi toplantı oldu. Bu toplantı amelî bakımdan bey'at usulü ile Hz. Ebubekir'in Müslümanlara halife olmasını neticelendirdi. Fikrî bakımdan ise İslâm Cemaati dört gruba ayrılmış oldu.

1-Bir grup Ebubekir'in tarafını tuttu, onu teyid ederek halife seçti.

2-Bir grup da Ali b. Ebî Talib'in hilafete layık olduğunu ileri sürdü.

3-Bir grup tarafsız kaldı ve hiçbir fikir beyan etmedi.

4-Bir grup ise Rasûlullah'ın ümmetini idare etmek için ona layık halife olmakta Ensârın daha layık olduğuna inanıyordu. Onlar bu işte Sa'd b. Ubade'yi namzet göstermişlerdi.

Bütün bu fırkalardan, görüşü olan kimselerin fikirleri bir noktada toplanıyordu: Rasûlullah (s.a.v)'ın bir halifesi olmalıdır, fakat bu kim olmalıdır?

Bu hususta hiçbir rey beyan etmeyen ve bir kenara çekilen ashâb grubu ise kendilerince hak sahibinin taayyün etmediğini, hilafete Ebubekir'in mi, Ali b. Ebî Talib'in mi yoksa bunlardan başkasının mı? Kimin tayin edilmesi gerektiğinin onlarca bilinmediğini ileri sürerek her üç gruptan da ayrıldılar. Zaman geçtikçe hilafet ve halife meselesine başka fikir ve görüşler de eklenmiş ve fırkalar arasındaki ihtilaf genişlemiştir.

Sakife toplantısında cereyan eden meselelerden biri de hazır bulunan her bir fırkanın ileri sürdüğü deliller meselesidir. Burada şuna da işaret etmemiz yerinde olacaktır ki Ensâr hilafet mevzuunu görüşmek için ilkin yalnız başına toplanmışlardı. Görüşleri, Sa'd b. Ubade'yi hilafete getirmekte ittifak halinde idi.

Sa'd hasta olmasına rağmen kavminin teklifini kabul ve arzularına icabet etti. Hilafetin Evs ve Hazreç olmak üzere Ensârda bulunmasını o da istemekteydi. Bundan dolayı hilafet meselesi her şeyden önce şöyle vaz' edilmesi icab eder.

1-Kim daha layıktır? Muhacirler mi, Ensâr mı?

2-Sonra muhacirlerden kim layıktır? Ebu Bekir mi, Ali mi?

Sa'd kavmi içinde hulasa olarak şöyle bir hutbe irâd etti:

a) Ensâr, Peygambere ve onun davetine iman ettiler. Kılıçları ile ona yardım ettiler. Tâ ki Araplar ona itaat etmiştir. Ensâr İslam Dinini kuvvetlendirip yüceltmıştır. Peygamber onlardan razı ve memnun olarak vefat etmiştir.

b) Peygamberin kavmi muhacirlerdir. Hz. Peygamber onları on yıldan fazla İslâm'a davet ettiği halde pek azı Müslüman olmuştur ki bu zümre de Rasûlullah'ı eziyetlerden koruyacak durumda değildir.

c) Taberî'nin rivayetine göre (III, 207-208) Sa'd b. Ubade'nin hutbesinde şu sözler de yer almıştır: "Mekkeli olan şu kavim (Peygamber'in kavmi) muhacirler bu idare işini insanlara bırakmayıp kendilerine hasrettiler. Bu iş artık sizindir (Ensârındır). Başkalarının değil."

Sa'd b. Ubade'nin hutbesinin bu son fırkasından şöyle anlaşılıyor ki, muhacirler bu iş için Rasûlullah'ın vefatından önce de hazırlanıyorlardı. Ensâr Sa'd'ın söylediğini tasvip etmekle beraber muhacirlerin bu işi böyle kabul etmeyeceklerini tahmin etmişler ve Sa'd b. Ubade'ye şöyle demişlerdir:

Eğer muhacirler bize:

1-Biz şerefli bir kabile olan Kureyş'teniz,

2-Rasulullah ile hicret etmişiz,

3-Biz onun ilk ashâbıyız,

4-Biz onun aşiret ve akrabasıyız, derlerse; hilafeti muhacirlerle bölüşelim. Kureyş'ten bir emir, Ensâr'dan bir emir olsun. Sa'id b. Ubade buna kızdı ve "ilk zaaf budur" dedi.

Ensâr'ın bu hareketi tafsilatıyla Hz. Ömer'e bildirilince, O Hz. Ebubekir'e gelerek şöyle dedi: Haberin var mı Ensâr Benî Saide Sakîfesi'nde toplanmış hilafeti görüşüyorlar. Sa'd b. Ubade'ye tevdi etmek istiyorlar. En güzel konuşanları da sizden bir emir bizden bir emir diyormuş.

Bunun üzerine ikisi beraber Sakîfe'ye gittiler. Hz. Ebubekir hulasa olarak şöyle dedi:

a) Putperestlik Arapların kalplerine yerleşmişti. Ancak Allah Teâlâ ilk muhacirleri bir nimetle seçkin kılmıştır. O da tasdik, iman, teselli ve kavminin eziyet, cefa ve şiddetine tahammüldür. Bütün insanlar onlara muhalif idi. Onları alaya alıyordu. Muhacirler hiçbir zaman sayılarının azlığından dolayı ürkmemiş ve korkmamışlardır.

b) Muhacirler yeryüzünde Allah'a ilk ibadet edenlerdir.

c) Muhacirler Peygamber'in dostları, aşiret ve akrabasıdır.

İşte muhacirler bu meziyetlerinden dolayı Rasûlullah'tan sonra hilafete insanların en layık olanlarıdır. Onlarla bu konuda ancak zalim olanlar mücadele ederler. Sizler ey Ensâr, kıymet ve faziletten o derece bir pâyeye sahip bulunuyorsunuz ki, sizi hakkı inkar etmekten ve onu muhacirlere layık görmekten ne alıkoyar?

Ensâr da konuştu. Hubab b. el-Münzir, Ensâr'a hitaben onlardan bir emir, bizden bir emir olmaktan aşağısını kabul etmeyin dedi.

Hubab b. el-Münzir'e Ömer b. el-Hattab şöyle cevap verdi:

“Araplar sizin emirliğinizi kabul etmez, Peygamberleri sizden başka bir kabiledendi. Onlar ancak nübüvvetin içlerinde bulunduğu kabilenin emirliğini kabul eder.”

Ebubekir ile Ömer’in konuşmaları Ensâr’a tesir etmişti. İçlerinden Numan b. Beşir dedi ki: “Peygamber’in kavmi hilafete daha layıktır.” Yine Ensâr’dan Beşir b. Sa’d da “Muhacirler hilafete daha layıktır.” dedi. Ensâr’ı, hilafeti muhacirlere bırakmayı davet etti. Onlar da icabet ederek işi muhacirlere havale ettiler.

Bu neticenin elde edilmesine şu husus da yardım etmiştir: Ensâr Evs ve Hazreç olmak üzere iki kabileye ayrılır. Cahiliyet devrinde bunların arasında harpler ve düşmanlıklar vardı ki, İslâm bunları izale etmiştir. Sa’d b. Ubade Hazreçli’ydi. Onu, kendi kabilesi hilafete namzet göstermişti. Aslında Evsliler –İslâm’dan önceki kırgınlıklarından dolayı- bir Hazreçli’nin hilafet makamını deruhte etmesini arzu etmiyorlardı. Bundan dolayı Ebubekir ve Ömer’in Sakife’ye gelişi ve delil ileri sürmeleri Evs’e kendi görüşünü izhar etmek için fırsat tanımıştı. Bunu Evs’ten olan Esid b. Hüdayr’ın şu sözü de teyid eder: “Eğer Hazreçliler hilafeti sizin üzerinize bir defa ele geçirirlerse, artık devamlı olarak o onlar için bir üstünlük olarak kalacaktır. Kalkınız, Ebubekir’e biat ediniz.” Evsliler biat etmeğe başlayınca Sa’d b. Ubade ve taraftarları azınlıkta kalmış oldu.

İşte Taberi Sakife toplantısını böyle nakleder. Burada açık olarak anlaşılıyor ki muhacirler – Ensâr da demek mümkündür- hilafet meselesinde iki taraf arasında cereyan edeni biliyorlardı. Burada karşılıklı konuşmaların sırlarını bir taraftan öbür tarafa taşıyanlar da vardı. Bu da gösterir ki Ensar Ebubekir ve Ömer gelmeden önce muhacirlerin ileriye sürecekleri mümkün olan delilleri biliyordu.

Sakife hadisesinden iki mühim netice çıkarmamız mümkündür:

1- Gerek Ensâr ve gerekse muhacirlerden hiçbiri İslâm ümmetinin idaresi için Peygambere halife olacak zatın kim olacağı hususu araştırılırken bu konuda Rasûlullah’tan naklen tek hadis olsun zikretmemiştir. Ne hilafet ne de halife meselesinde delil arandığı ve ona şiddetle ihtiyaç hissedildiği bir sırada delilin zikredilmemesi bu mevzuda Peygamber’den varid olmuş Ensâr ve Muhacirin bildiği bir hadisin bulunmadığına delalet eder.

2- İki tarafın ileriye sürdüğü deliller aşağıdaki şekilde hulasa edilebilir:

a) Riyaset cahiliyet devrinden itibaren Kureyş kabilesine ait olmuştur. Nübüvvet de onların içinde zuhur etmiştir. Araplar; Ebubekir'in de hutbesinde söylediği gibi emirliği ancak Kureyş kabilesine ait bilmiştir.

b) İslâm dinini kabul etmekteki kıdem,

c) İslâm dinine, doğuşu sırasında can ve mal ile hizmet,

d) Rasûlullah'ın bazı şahısları fazilet sıfatlarından biri ile tezkiyesi. Bu tezkiye yalnız başına kafi değilse de bir tercih sebebi kabul edilebilir. Mesela Ebubekir'in Sakîfe günü bazı delilleri zikrettikten sonra şu sözleri gibi:

İşte Hattab oğlu Ömer; Rasûlullah'ın onun hakkında "Allah'ım! Dini onunla kuvvetlendir, dediği zat." İşte Ebû Ubeyde b. Cerrah Rasûlullah'ın, hakkında: "Bu ümmetin emini" buyurduğu kimse. Bunlardan hangisini isterseniz biat ediniz. Fakat Ömer ile Ebû Ubeyde bunu kabul etmeyerek dediler ki: "Allah'a yemin ederiz ki, biz asla senin önüne geçecek değiliz. Sen ki Rasûlullah'ın arkadaşı ve mağaradaki iki kişinin ikincisisin."¹⁰

Ebubekir hilafeti deruhte etmişti. Kendisine biat eden ashâb onda gelişmekte olan İslâm milletine reis olma sıfatlarını; bir Kureyşli olmak hasebiyle neseb asaletini; Müslüman olmakta öncelik ve kıdem; İslâm'a çok fazla hizmet; malı ve canı ile İslâm davetini müdafaa ederek Resulullah'ı -tâ İslâm davetinin başlangıcından Peygamber'in Refik-i Â'lâ'ya yükselmesine dek- samimi arkadaşlık niteliklerini görüyorlardı. Bütün bunlardan sonra bir de onda, barış ve harp halinde İslâm topluluğunu idare etme kudreti seziyorlardı.

Ridde harpleri ve bunlara karşı Ebubekir'in tutumu, Ashâb-ı Kirâm'ın Hz. Peygamber halifesi Ebubekir de daha önce görüp sezdikleri hususların isabetini teyid etti.

Ashâb-ı Kirâm'ın hilafet mevzuunu münakaşa tarzı, halife tayinindeki metotları ve bu meyanda ileriye sürdükleri deliller, bütün bunlar delalet etmiştir ki, Rasûlullah'ın (s.a.v) şahıs olarak bir hali-

¹⁰ Buhârî, *Sahîh*, V, 7; Taberî, *Tarih*, III, 201; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 102.

fe tayin etmemiş ve bu işi devlet işlerini idare etmeye muktedir ve elverişli gördükleri bir kimseyi riyasete seçmek üzere İslâm ümmetine terk etmiştir. Sahabenin çoğunluğu hilafeti böyle anlamıştır.¹¹

ŞİÂ

Sakifede ashâbın hepsi hazır bulunmamıştı. Bu toplantıda Ehl-i Beyt ve Rasûlullah'ın yakınları yoktu. Amcası Abbas ve amcazâdesi aynı zamanda damadı Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Abbas ve başkaları (r.a.). Bunların Sakifede bulunmayışları Rasûlullah'ın (s.a.v) yakınları olmaları hasebiyle O'nun techiz ve tekfini ile meşgul olmaları sebebiyledir.

Bunların, halife ve hilafet mevzuunda kendilerine has görüşleri vardı ki, bunun hûlasasını bilahare Hz. Ali'nin Hz. Ebubekir'e söylediği şu sözler ifade eder:

1-Bizim sana biat etmeyişimiz, senin faziletini inkar edişimizden değildir. Ancak biz inanıyorduk ki, bu işte bizim hakkımız vardır. Siz onu bize karşı olmak üzere, ele geçirdiniz.

2-Hz. Ali daha sonra, Rasûlullah (s.a.v) ile olan yakınlığını ve bu yakınlığın hukukunu zikretti.¹²

Haşimoğullarının sözü de şöyledir:

Müslümanlar bizim gıyabımızda böyle yapmamalıydı. Biz, Muhammed (s.a.v)'e hepsinden yakınız.

Haşimoğulları'nın Hz. Ali hakkında görüşleri de şöyle:

1-İnsanların ilk iman edenidir,

2-Kur'an'ı en iyi bilendir,

3-Rasûlullah'ın en son arkadaşıdır. O'nu yıkayan ve kefenleyen odur.

Böylece Müslümanlardan bir grup, Muhacir ve Ensâr'ın, Benî Saîde Sakifesi'nde hilafet ve halife meselesinden kararlaştırdıklarını fikren kabul etmemişlerdi:

¹¹ *Firaku's-Şia*, 3.

¹² Taberî, *Tarih*, III, 202.

a) Bunların görüşüne göre halife Rasûlullah (s.a.v)'in Ehl-i Beyt'inden olmalıdır. Ehl-i Beyt'in dışında olması sahih değildir. Ehl-i Beyt mevcut iken Ebubekir'in hilafeti ele geçirmesi istibdat ve zulümdür.

b) Binaenaleyh Peygamberin Ehl-i Beyt'i olan Benî Haşim'in bulunmadığı bir sırada, halifenin seçilmesi sahih değildir. Ehl-i Beyt Muhammed (s.a.v)'in en yakını iken Müslümanlar bu işte böyle yapmamalı idiler.

c) Ali (r.a) Kur'ân'ı en iyi bilendir. Peygamberin en son dostu ve arkadaşıdır. Bu sözleri ileriye sürenler aşağı yukarı sonradan Şii kitaplarının tafsilatıyla anlattıkları şu hususu kastediyorlardı: Güya Hz. Peygamber son anlarında Hz. Ali'ye insanların muhtaç olacağı dini bilgiyi, helali, haramı, dine ve dünyaya menfaat ve zarar verecek bütün şeyleri, büyük ve küçük her şeyin ilmini tevdi etmiş, öğretmiştir. Bundan dolayı o, hilafete ve peygamberin makamına layık olmuştur.¹³

Böylece onlar hilafet vasıflarına (yukarıdakilere ilaveten) şunları da şart koşmuş oldular:

1-Rasûlullah'ın akrabası olmak (Ehl-i Beyt'ten olmak).

2-Halifenin kimsede bulunmayan bir ilimle muttasıf bulunması.

Hz. Ali'yi hilafete namzet gösteren, hilafeti Ehl-i Beyt'e hasreden ve halifede Peygamber tarafından özel olarak öğretilmiş fazla ilmin bulunmasını şart koşan bu Müslüman cemaatı Şia diye tanındı.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) diğer insanlara öğretmediği ilimleri sadece Ali'ye öğrettiği sözü, Rasûlullah'ın vefatından sonra ve Ebubekir'e biat ettiği devrede yeni zuhur etmişti. Bu haber Hz. Ali taraftarları arasında yayılmıştı veya Rasûlullah'ın vefatı ile Ebubekir'in halife seçilmesi zamanında kasden çıkarılmıştı. Ebubekir halife iken dilden dile dolaşıp duruyordu.

Şu var ki Ali (r.a) bu şayanın yalan olduğunu insanlara ilan etmişti. Kendisi bir gün hutbe irad ederek dedi ki: "Kim bizim nezdimizde bir şey(in) bulunup onu okuttuğumuzu söylerse yalan söylemiş olur. Ancak Allah'ın kitabı ve şu sahife müstesna (O sahifede

¹³ *Firaku's-Şia*, 18-19.

develerin dişlerine ve yaralanmaya dair bazı hükümler bulunuyordu).”¹⁴

Hz. Ali yine şöyle demiştir “Rasûlullah’ın diğer insanlara öğretmeyip sadece bize öğrettiği bir şey yoktur. Ancak şu kılıç kınında bulunan şey müstesna...” ve üzerinde “Allah, ondan başkasının adına zebh eden (hayvan kesen) kimselere lanet etsin” ibaresi yazılı bir sahife çıkardı.¹⁵ Kendisine Ebû Tufeyl Amir b. Vâsile dedi ki: Rasûlullah (s.a.v)’ın sana gizli olarak öğrettiği şeylerden bize bir şeyler anlat. Bunun üzerine Hz. Ali: Rasûlullah (s.a.v)’ın insanlardan gizleyip bana sır olarak söylediği hiç bir şey yoktur,¹⁶ cevabını verdi.

Hz. Ali’nin hilafeti devrinde kendisine, en halis taraftarlarından ve harblerin en meşhur kumandanlarından el-Eşter en-Nehâi gelmiş ve Hz. Peygamber’in insanların umumuna öğretmeyip sadece sana söylediği bir şey var mıdır? diye sormuştur. O da; “Hayır. Ancak şu kitabımda olan şey müstesna” tarzında cevap vermiştir.¹⁷

Hz. Ali’nin bahis konusu ettiği kitap; bir sahifeden ibaretti ki içinde sadakalara (vergilere) muhariplere ve kesilen hayvanlara dair bazı hükümler bulunuyordu. Bu hükümleri, aynı konuda kendisinden rivayet edilen hadisler tafsilatı ile anlatmaktadır.

Netice olarak görüyoruz ki bazı kimseler, daha ilk zamanlardan itibaren inanyorlardı ki Peygamber Efendimiz hayatında Hz. Ali’ye hususi bir ilim öğretmiş ve bu ilmi insanlar arasında yayıp söylememiştir. Bu şayia hayatta olan Hz. Ali’ye ulaştırılmış ve kendisi – yukarıda zikredilen hadislerde olduğu gibi- defalarca bunu inkar ve reddetmiştir. O, çeşitli şekil ve ifadelerle yayılan bu şayiaların hiçbirini kabul etmemiştir.

Bütün bu anlatılanların içinde üzerinde durulması icab eden noktalar şunlardır:

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 81; Buhârî, *Sahîh*, I, 33; *Fethu’l-Bârî*, I, 182.

¹⁵ Müslim, *Sahîh*, II, 122; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 118,151.

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 108.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 122.

1-Hz. Ali'nin hilafet karşısındaki durumunu takviye etmek için hususi ve gizli bir ilme istinad etmek, Arapların cahiliye devrine bir dönüşü kabul edilebilir. Onlar cahiliyette ruhani lider için bazı sıfatlar tasavvur ederlerdi: Kehanet ve sihir, başka bir ifadeyle; insanların bilemeyeceği ancak ruhani liderlerin vakıf olabileceği gizli bir ilim. Şimdi ise bir Müslüman için, Hz. Ali'ye vahiy indirildiğini tasavvur etmek mümkün değildir. Amma Peygamber, diğerlerini haberdar etmediği bir ilmi hususi olarak Ali'ye öğretmiştir, demek mümkündür. O zamanki Arap düşüncesi –eski alışkanlığın tesiri ile- hala böyle fikirlerin tesiri altında kalabilecek bir durumda idi. Bu sebeple Hz. Ali taraftarları böylelikle insanlara tesir etmek istiyorlardı.

2-Hz. Ali'nin dindarlığı ve İslam'a bağlılığı, onun, İslâm ve Rasûlullah (s.a.v) hakkında hilafî hakikat bir şey söylemesine mani oluyordu. Bundan dolayı Rasûlullah'ın öğretip de diğer Müslümanların bilmediği, sadece kendisinin vakıf olduğu bir ilmin bulunduğunu reddetmiş, yalanlamıştır.

3-Rasûlullah'ın, Ashabından bir kısmına hususi bir ilim öğretip diğerlerine öğretmediğini söylemek tefsire muhtaç tehlikeli bir meseledir. Bizim, her şeyden önce şu hususları bilmemiz icab etmektedir:

Kendisine vahiy olunan her şeyi bütün insanlara tebliğ etmekle me'mur bir peygamberin böyle bir şey yapması mümkün müdür?

O'nun, bir kısım Ashaba tahsisi edip diğerlerinden gizlediği bu ilim ne olabilir?

Birinci meselenin cevabı:

Bizim inandığımız ve her Müslümanın inanması icab eden şudur ki: Allah'ın, vahyini beşeriyete tebliğ için seçtiği peygamberde mutlaka bulunması gereken vasıflar vardır:

1-O, Allah'tan aldığı ve haber verdiği şeylerde doğrudur. Yalan söylemesi mümkün değildir.

2-O, peygamberlik vazifesinde ve onu edâ etmekte emindir. Hiyanet etmez.

3-Allah'ın kendisine vahyettiklerini bütün insanlara tebliğ etmekle me'murdur. Onlardan bir şey gizlemek O'na haramdır. Kur'an şöyle buyurur:

“Muhakkak o (Kur'an) Allah indinde çok şerefli bir peygamberin sözüdür. O, bir şair sözü değildir. Ne az inanırsınız siz! O, bir kahin sözü de değildir. Ne az düşünürsünüz siz! O, alemlerin Rabbi'nden indirilendir. Eğer (Peygamber) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı elbette O'nun sağ elini alıverirdik, sonra da hiç şüphesiz O'nun kalp damarını koparırdık.”¹⁸

“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer yapmazsan O'nun risaletini tebliğ etmiş olmazsın.”¹⁹

“Muhakkak ki indirdiğimiz o açık açık ayetlerimizi ve doğruyu – biz kitapta insanlara onu aşikar surette bildirdikten sonra- gizleyenler yok mu? İşte onların hali: Onlara hem Allah lanet eder ve hem lanet etmek şanından olanlar lanet eder.”²⁰

“Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak Müslümanlığı verip ondan hoşnud oldum.”²¹

Bu ayetlerin ifade ettiklerine göre; Rasûlullah (s.a.v) kendisine vahyolunan her şeyi tebliğ etmiştir. Bu tebliğ umumi olmuş, bir kısmına öğretip başkasından gizlediği herhangi bir ilim kalmamıştır. Zaten bunu yapmak kendisine haramdır. Çünkü bu, vahyi gizleme ve yüklendiği emanete hıyanettir. Halbuki O, hıyanetten ve vahyi gizlemekten münezzehtir.

Bu sadette Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadis vardır. Şöyle der “Rasûlullah (s.a.v) bana öyle şeyler anlatmıştır ki, onları söyleyecek olsam benim şu boğazım kesilirdi.”

¹⁸ 69. Hakka, 40-46.

¹⁹ 5. Mâide, 67.

²⁰ 2. Bakara, 159.

²¹ 5. Mâide, 3.

Sofiyeden bir grup Ebû Hureyre'nin bu sözüne tutunmuş ve onun öyle şeyler sözüyle (الامور) tasavvuf ilmini kastettiğini iddia etmiştir. Bu yorum doğru değildir. Zira tasavvufta ileri gelenlerin ittifakı tasavvufun kaynağının Cibril hadisinde zikredilen "İhsan" derecesi olduğu meyanındadır. Ebû Hureyre'nin işaret ettiği "Umûr"a gelince, bunları; bazı Emevî gençlerinin tavr-ı hareketlerini ve onların ilerde varacakları vaziyete dair Rasûlullah'ın mülâhazalarından ibarettir. Bunun din ile bir alakası yoktur. Sayesinde insanların hilafet mertebesine erişeceği bir husus değildir. Bu, vahiy ve risalet ile alakası olmayan sıradan işlerdendir.

Şu da söylenir ki: Huzeyfe b. el-Yeman bir ilim bilirdi. Onu Rasûlullah (s.a.v)'tan duymuş, başkası duymamıştı. Bazıları Huzeyfe'nin bu bilgisi üzerine çeşitli fikirler ve görüşler istinad ettirmiştir.

Huzeyfe'nin, diğer Ashabın bilmediği bir bilgiye sahip olduğu doğrudur. Bunu Peygamberden öğrenmişti. Bundan dolayı kendisine "Sır sahibi" denirdi. Fakat bu ilim tasavvuf değildi. Peygamberin tebliğ ile me'mur olduğu vahiy cinsinden de değildi. Yine bu bilgi, Şia'nın halife hakkında şart koştuğu ve (iddialarınca) halifeyi diğer insanların mevkiinde bir seviyeye çıkardığı bir ilim de değildi. Belki o, bir kısım Ashabın hususi durumlarına dair özel sözlerden ibaret idi.

Hız. Huzeyfe'nin kıssası hulasa olarak şöyledir: Yeman Ebû Huzeyfe ile oğlu Huzeyfe b. Yeman beraberce Müslüman ve sahabi idiler. Hız. Peygamberin gazvelerinden birinde Müslümanlar yanlışlıkla Yeman Ebû Huzeyfe'yi öldürdüler. Oğlu, babasının öldürülmekte olduğunu görünce feryat etti, öldürülmekte olan kişinin babası olduğunu, bir Müslüman olduğunu bağıra bağıra Müslümanlara anlattı. Fakat silah sesleri ve harbin kargaşalı gürültüsü feryatlarını yutuverdi. Böylece Yeman, bir hatanın kurbanı oldu (Allah rahmet eylesin). Bu acı hatıra Oğlu Huzeyfe'nin kalbinde –Buhari'nin de söylediği gibi- Allah'ına kavuşuncaya kadar bir ukde olarak kaldı.

Huzeyfe bu hadiseden son derece müteessir olmuştu, Rasûlullah (s.a.v)'e daima insanın şer sıfatlarından sorar olmuştu. Kendisi, kendi hakkında şöyle der idi: "İnsanlar Rasûlullah'a hayırdan sorarlar bense şerden sorardım."

Muhtemeldir ki, Huzeyfe, imanı tam bir mü'minin, kendisi gibi imanı tam bir mü'mini öldürmesini nefsinde çok büyütmüştü. Böylece o, babasını öldürenlerin imanlarının sıhhati hakkında bir nevi şüpheye düşmüştü. Bu sebeple münafıkların halini öğrenmek istedi ve ona dair çok soru sordu.

Rasûlullah (s.a.v)'de hallerinden şüphe ettiği birçok muasırlarından ona bahsetti. Böylece Huzeyfe, Peygamberin haber vermesiyle münafıkları tanıdı ve bunu gizli tuttu. Huzeyfe Ashab içinde münafıkları en iyi bilen bir insandı. Ashab-ı Kiram'ın bir kısmı, onun münafıklar hakkında başkalarının bilmediği haberlere vakıf olduğunu biliyorlardı. Bundan dolayı ona "Sahibu's-Sır" demişlerdi.

Hz. Ömer; hilafeti devrinde, Ashabdan biri ölünce Huzeyfe'nin hareketlerini gözetirdi. Onun cenazeye gittiğini görünce, ölenin münafık olmadığına hükmeder, kendisi de gider namaz kıldırırdı. Huzeyfe'yi cenazede görmezse, ölenin münafık olduğuna hükmeder, kendisi de cenazeye iştirak etmezdi.

Bir gün Ömer Huzeyfe'yi çağırılmış ve: Seni Allah'a salarım, öyle Allah ki gökler ve yer O'nun sayesinde durur. Rasûlullah (s.a.v) beni münafıklar arasında zikretti mi? dedi. Huzeyfe şöyle cevap verdi: "Hayır, vallahi senden sonra kimseyi temize çıkarmam." İşte Huzeyfe'nin ilmi budur.

Rasûlullah o derece iyi bir ahlaka sahip idi ki, ashabın her biri ile konuşur, latife yapar, sevişirdi. O kadar ki, herkes kendisini Rasûlullah'a Ashabın en sevimlisi sanırdı.

Hz. Peygamber aynı zamanda Hz. Ali ile de konuşmuş ve onunla hususi sohbet etmiş ise -ki Ali'yi o büyütmüştü, Ali onun amcazadesi ve damadı idi- bu ancak dinin cevherine ait olmayan hususi bir sohbet olabilir.

Fakat onun "insanların muhtaç oldukları dini bilgiyi, bildiği, muhtaç oldukları bütün dünyevi faydaları ve zararları da bildiği, gizli, aşikar, ince her şeyi bildiği ve bu sebeple hilafete ve makam-ı Peygamberiye hak kazandığı" hususuna gelince, bu doğru değildir. Yukarıda geçtiği gibi bizzat kendisi de reddetmiştir. Bu, aynı za-

manda Rasûlullah'ın emanetini (emin oluşunu) zedelemek ve ona, ilahi vahyi tebliğ etmekle ithamdır.

İMAMET VE İMAMİYE

İslam dini şu üç esasa dayanır: Tevhid, nübüvvet, ahiret. Bu kadarına bütün İslam fırkaları iştirak etmiştir. Bir insan eğer Allah'ın varlığı ve birliğini inkar ederse yahut nübüvveti kökünden veya Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetini inkar ederse yahut da öldükten sonra tekrar dirileceğini inkar ederse, evet bu asılların hepsini veya birini inkar eden kimse Müslüman olamaz. Şayet bunlara iman ederse müslümandır, Müslümanlar gibi muamele görür.

Burada dördüncü bir rükün de bahis konusu edilmelidir o da; İslam'ın üzerinde bina kılındığı; namaz, oruç, hac ve zekat ibadetleri ile amel etmektir. Daha önce zikredilen üç rükne iman edip, İslam'ın bu direkleriyle amel eden kimseye Müslim ve mü'min denir. İman; kalp ile inanmak, lisan ile ikrar etmek ve erkan ile amel etmektir.

Bahsettiğimiz bu dört rükün Müslümanların çoğunluğuna göre İslam'ın ve imanın asıllarıdır.

Fakat Şia'nın İmamiyye kolu bu rükünlere bir beşincisini ilave etmiştir. O da imamete (hilafete) inanmaktır. Şöyle ki: Her müslim veya mümin, imametin de nübüvvet gibi ilahi bir müessese olduğuna inanması gereklidir. Nasıl ki, Cenabı Allah, kullarından dilediğini risalete seçer ve onu, kendi tarafından Peygambere ve risaletine bir delil olan mucizelerle teyid ederse, aynen böylece dilediğini imamete seçer ve Peygamberine bunu haber vermesini ve kendisinden sonra, kendisinin yaptığı vazifeleri ifa edecek bir imam olarak tayin etmesini emreder.

Şu kadar var ki, imama Peygamber gibi vahiy gelmez. İmam ahkamı, ilahi tasvip ve irşad ile Peygamberden alır. Peygamber Allah'tan, imam da Peygamberden tebliğ eder.

İmamiyye'ye göre, imamet 12 imam arasında zincirleme devam eder. Her önce gelen kendisinden sonra geleni tayin etmiştir. Onlar imamlarda şunları şart koşarlar:

1-Peygamber gibi hatadan ve gûnahtan masum olması. Aksi takdirde kendisinden itimat kalkar.

2-Zamanın bütün ilimlerini en iyi bir şekilde bilmesi ve muasır-
larının en faziletlisi olması. Çünkü imamın (halifenin) bulunmasın-
dan gaye beşeriyeti kemale erdirmek, nefisleri ilim ve Salih amel ile
tezkiye ve tezhib etmektir. Eksik olan kimse başkalarını kemale
erdiremez. O halde imamın derecesi, Peygamberin dûnunda, beşe-
rin fevkindedir.

Beş rûkne iman eden kimse İmamiyye'ye göre mü'mindir. Bunla-
rın dördüne inanıp da beşincisine inanmayan -ki o da imamettir-
müslimdir, fakat mü'min değildir.

Buraya kadar verilen izahattan şu neticeyi hûlasa etmek müm-
kündür: Sünnilerle Şiîlerin hilafet hakkındaki görüşleri birbirinden
ayırdır. Hilafet Ehl-i Sünnete göre dinin asıllarından ve akaidinden
değildir. O sadece dinin fûrûundan bir meseledir ki, halli İslam ce-
maatına terk edilmiştir. Onlar ehil gördüklerini seçerler.

Ehl-i Sünnet'in hilafet meselesini, mevzuu İslâmî akide olan ke-
lam ilmi bahisleri arasında zikretmesinin sebebi Müslümanlar ara-
sında bu konuda vuku bulan ihtilaflardır. Hatta bu ihtilaftan, Müs-
lümanları kan akıtmaya ve Hulefa-i Raşidin'e dil uzatmaya sevk
eden bozuk fikir ve inanışlar zuhur etmiştir. Bu sebepten Ehl-i
Sünnet uleması meseleyi ele alıp hakikati anlatmayı ve onun dini
rükünlerden biri olmadığını izah etmeyi lüzumlu buldu.

Şia'ya gelince, onlar derler ki; Hilafet köke ait bir meseledir. Di-
nin rükünlerinden bir rükündür. Peygambere ondan gafil olmak,
onu ihmal etmek ve onu umuma havale etmek gerekmez. Hilafet,
halli Müslüman topluluğuna terk edilecek adî meselelerden değildir.
O, Hz. Ali ve onun evladına münhasırdır. Eğer ondan veya onun
evladından çıkmışsa bu, ya ona ve evladına başkası tarafından zu-
lüm ile olmuştur, ya da onun veya onun evladının takiiyesi (korku
ve sair sebeplerle içindekini söyleyememek, dıştan başka türlü gö-
rünmek) sebebiyle hasıl olmuştur.

Şiîler, Hz. Ebubekir, Ömer, Osman (r.a) devrinde Hz. Ali'nin hila-
fet mevzuunda susmasını böyle tefsir ederler. Ali hak sahibi idi.

Fakat üç halife ona zulmettiler, hakkını gasp ettiler. O, buna razı olmadı. Onların halife olmasını kabul etmedi. Fakat takiyye yolu ile sustu.

İmamiyye ittifak etmiştir ki; Rasûlullah (s.a.v) Ali b. Ebî Talib'i kendi hayatında halife tayin etmiş ve vefatından sonra onun imam olacağını söylemiştir. Bunu reddeden kimse dinin farzlarından birini reddetmiş olur. İmamiye aynı zamanda Ali b. Ebî Talib'in, Hasan ve Hüseyin'i halife tayin ettiğini ve Hz. Peygamber'in de bunu emretmiş olduğunu ittifakla söyler.

İmamiyye yine ittifak etmiştir ki; Rasûlullah (s.a.v) Ali b. el-Hüseyin (Zeynel Abidin)'in imametini tasrih etmiş, bunu babası ve cediti Ali de tasrih etmişlerdir. Sonra da Peygamber'den sonra İmamların 12 olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır.

İmamiyye, hilafetin açık nass ile hasıl olduğuna inanırlar ve onu Hüseyin b. Ali'nin sülalesine hasrederler.

İmamiyye'nin bahis konusu ettiği açık nass, Ali b. Ebî Talib hakkında varid olan hadislerden ibarettir. Bunların bir kısmını Ehl-i Sünnet de rivayet eder. Bir kısmını sadece İmamiyye rivayet eder ki bu, Sünnîlere göre makbul değildir.

Burada şuna da işaret etmek icab eder ki, Ashab'dan her birinin, Rasûlullah tarafından zikredilen faziletleri vardır. Hadis kitaplarında Sahabenin fezaili babı geniş bir bölümdür.

Bazı mezheplerin müntesipleri bu hadisleri hususi manalara hasretmeye ve onları Sahabinin faziletini zikretmiş olmaktan çıkarıp onu hilafete namzet göstermeye sevk etmiştir. Halbuki o yorum ve te'villerle bu hadislerin bir alakası yoktur. Bu hükmümüz onların sahih olanları hakkındadır. Hadislerin uydurulmuş olanlarına gelince, onların yalan, uyduranların da yalancı olmaları bu konuda verilecek kâfi bir hükümdür.

ON İKİ İMAMIN İSİMLERİ ŞÖYLEDİR:

Sakîfe gününün ortaya çıkardığı hilafet meselesi ve nazariyatını bir tarafa bırakalım da, İslam fikrinin bölünmesinde büyük tesirleri olan başka hadiselere geçelim.

MÜSLÜMANLAR ARASINDA CEREYAN EDEN HARPLER

Müslümanlar arasında vuku bulan harpler çeşitli cereyanlara sebep olmuştur. İslam cemiyetinde zuhur eden bu harp ve fitnelerin -hususiyetle Müslüman düşünürler arasında- her biri cevaba muhtaç olan muhtelif meseleler doğurmuştur. Bu meseleler şöylece sıralanabilir:

- a) Halife Osman (r.a)'ı öldürenler hakkında İslam'ın hükmü nedir? Halbuki, katil de maktul de müslümandır.
- b) Müslümanlardan birbiriyle harp eden iki cemaat hakkında İslam hükmü nedir? (Hz. Ali taraftarları ile Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr taraftarları ve bir de Hz. Muaviye taraftarları) içlerinde öldüren ve öldürülen var.
- c) Bu hadiselerde bir çok insan öldürülmüştür. İnsan öldürmek 'Kebire' (Büyük Günah)tır. O halde kebir e irtikab eden hakkında Allah'ın hükmü nedir?
- d) İmanın sınırı nedir ki onu aşan iman dairesinden çıkmış olsun?
- e) Bir insana müslim ve mü'min denebilmek için kendisinde bulunması gerekli sıfatlar hangileridir?
- f) Sonra -mesela- şu katiller. Onlar yaptıkları işlerde, kendisine istinad ettikleri müstakil bir kudrete sahip midirler acaba? Değillerse nasıl mes'ul olurlar? Yoksa kaderin çizdiği sınır dahilinde mecburen hareket eden, onun dışına çıkmaya kudretleri olmayan kimseler midir?

İşte bu ve buna benzeyen sualler iki şeyin neticesi olarak meydana çıkmıştır:

- 1- İslam cemiyetinin geçirdiği fikri değişiklik.
- 2- Bu cemiyetin varlığını sarsan o kanlı hadiseler ki bunlar fikri değişikliğin en büyük amillerinden sayılır.

Bu sualler karşısında İslam cemiyetindeki mütefekkirler hal çaresi bulma zarureti hissettiler.

Bu meselelere cevap vermekte İslam cemaatinin görüş zaviyeleri değişik olmuştur. Bu değişik düşünme şekillerinden de çeşitli İslam Mezhepleri doğmuştur. Her mezhep kendisinin hak üzere olduğuna, kendi verdiği cevabın isabetli olduğuna inanıyordu.

Burada şuna da işaret etmemiz yerinde olacaktır ki –yukarıda zikrettiğimiz üzere- her taife ve bu mezheplerden her biri görüşlerini Kur’an ayetlerine ve –İtikadi meselelerde hadis ile istidlal etmek mezhebince makbul ise- Hz. Peygamber’in hadislerine istinad ediyordu.

İşte böylece, yukarıda sıralanan meselelere cevap vermeye katılan gruplar Kur’an’a ve hadise yöneldiler ve onların delillerini araştırmaya başladılar. Her grup, kendi mezhebine uyan ayet ve hadisleri alıyor, uymayanları da te’vil ediyordu.

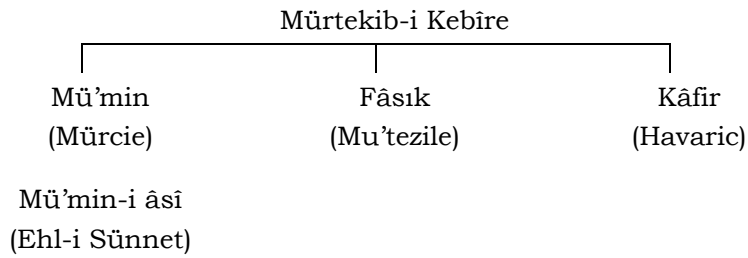
O zamanlar ihtilaf mevzuu olan meseleleri şu noktalarda hülasa etmek mümkündür.

- 1- Mürtekib-i Kebire ve İslâm’ın onun hakkındaki hükmü,
- 2- İmanın tarifi ve tahdidi,
- 3- İrade hürriyeti (cebir ve ihtiyar)

MÜRTEKİB-İ KEBİRE

İslam cemiyetinde o devirlerde mürtekib-i kebire hakkında fikri olanlar şu kısımlara ayrılır:

- 1- Havaric
- 2- Kaderiyye
- 3- Mürcie
- 4- Ehl-i Sünnet
- 5- Mu’tezile

HAVARIÇ

Havariç, Mürtekib-i Kebire, İmamet ve şartları, İmanın tarifi ve mü'min meselelerinde kendilerine has anlayışları olan Müslüman cemaattir.

Şehristanî, "*el-Milel ve'n-Nihal*" adlı kitabında²² der ki: "İslam Cemaatının, Müslümanlara halife ve imam olarak tayin ettiği imama (halifeye) isyan eden herkese Haricî denir." Kelimenin cemisi Havariç'tir. Bu, umumi bir tariftir. İster Sahabe devrinde –zamanla mukayyed olmayarak- imama isyan eden herkes için söylenebilir.

Havariç başka bir şekilde de tanımlanır Havariç: Hz. Ali'ye isyan edip onunla harp eden cemaatın hususi ismidir. Bu tariflerden hangisini kabul edersek edelim, her ikisinden de anlaşılana şudur: Bu ismi onlara takanlar, görüşlerinde ve mezheplerinde kendilerine iştirak etmeyen muhalifleridir.

Bundan kasıtları, bu isimle onları zemm ve tahkir etmektir. Bu zemm ediş Cenab-ı Hakkın, tefrikanı nehyeden şu ayetlerinden elde edilir: "Hepiniz Allah'ın ipine sarılınız. Parçalanıp ayrılmayınız."²³ "Birbirinizle çekişmeyin ki gevşersiniz ve kuvvetiniz, şevketiniz yok olup gider."²⁴

Bir de şu mealdeki hadisten: "Allah'ın eli cemaatle beraberdir." Allah'ın ipine sarılmayan, kardeşleriyle çekişen kimse, gevşemeye ve bölünmeye sebep olur ve böylece cemaatten ayrılır. Cemaatten ayrılanlar ise Havariç'tir. Fakat Havariç'in de bu şekilde isimlendirilmesinde kendilerine has görüşlerin de payı vardır.

Onlara göre bu ismi tercih eden bizzat kendileridir. Bu bütün fırkaların ittifak ettiği bir prensipten alınmıştır. Zalim imama karşı huruc etmek, onunla münasebet ve alakayı kesmek... Havariç, Kur'an-ı Kerim'in kendi yaptıkları bu işi övdüğünü iddia ederler.

Kur'an'da şöyle buyrulur:

"Kim evinden, Allah'a ve O'nun Peygamberine muhacir olarak çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse muhakkak ki, onun mükafatı

²² Avrupa baskısı, I, 85.

²³ 3. Âl-i İmrân, 103.

²⁴ 8. Enfâl, 46

Allah'a aittir.”²⁵

Buna Şu da delalet eder ki, onlar kendilerine (شراة) ismini de vermiŐlerdir. Bu kelime (شار) kelimesinin çoğuludur. Satın almak manasına gelen (اشترى) kökünden ismi faildir. Bu ismi Şu ayetten almıŐlardır:

“Şüphesiz ki Allah; hak yolunda öldürmekte, kendileri de öldürülmekte olan mü'minlerin canlarını ve mallarını –kendilerine cennet vermek mukabilinde- satın almıştır. O'nun Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da zikrolunan vadidir bu.”²⁶

Gerçekten tarihen de sabittir ki Hariciler hak bildikleri Őeylere İman hususunda ihlas göstermiŐler, onları kabul ettirmek ve müdafaa yolunda ölmüŐlerdir.

Bizim burada bahis konusu etmek istediğimiz Havariç, Hz. Ali (r.a)'ye isyan edenlerle Emevi halifelerine karşı gelen Havariç'tir. Bunların hepsinin yukarıda zikredilen meseleler hakkında, kendilerine has görüş ve izahları vardır.

HAVARİÇ'İN DOĞUŞU

Bazıları Havariç'in ilk doĐuŐunu Rasûlullah (s.a.v)'in asrına kadar götürürler. Bu hususta Buhari'nin Ebû Said el-Hudri'den naklettiği bir hadise istinad ederler: Bir gün Hz. Peygamber Müslümanlar arasında mal taksim ediyordu. Kendisine Benî Temim'den Zl Huvaysıra adında biri “Adaletle yap, ya Raslallah!” dedi. Hz. Peygamber bunu zerine: “Yazıklar olsun sana, ben adaletle yapmazsam başka kim yapar” buyurdu. Bu sefer Hz. Ömer “izin ver boyununu vurayım” dedi. Peygamber (s.a.v) “hayır” dedi. “Onun yle arkadaŐları vardır ki sizden herhangi biriniz kendi namazını onların namazları, oruçlarını da oruçları yanında azımsar. Onlar dinden çıkarlar, okun hedefi yarıp öteye çıkması gibi...”²⁷

²⁵ 4. Nisa, 100.

²⁶ 9. Tevbe, 111; 2. Bakara, 204.

²⁷ *İŐart*, 320-321.

Bu hadisin manası; Zül Huvaysıra ve arkadaşlarını zemm olduğuna göre Havarîç daha bu zamanlarda zuhur etmiş ve bu hadis onları tavsif etmiş demektir.

Zahir olan şudur ki; hadis sadece Zül Huvaysıra'yı zemm etmekte ve ifade etmektedir ki, eğer o, öldürülürse onun kavmi dinden çıkacaktır. Çünkü onlar –namaz ve oruçları güzel olmakla beraber yeni Müslüman olmuşlardır. Kabile taassubu kendilerini dinin kaidelerini terk etmeye sevk edebilir.

Hz. Aişe validemiz, Talha, Zübeyr ve Osman b. Maz'un, gibi ashâb Ali b. Ebî Talib'e karşı çıkmış, imametini reddedip, Cemel harbinde kendisiyle savaşmıştır. Bunlar Hz. Ali'yi Hz. Osman'a yardım etmemek, insanlar ona hücum ederken kendisi muktedir olduğu ve onu koruyabileceği halde bunu yapmamakla itham etmişlerdir. Bütün bunlara rağmen Müslüman tarihçiler, onların Rasûlullah'a Ashab olma vasıflarını takdir ederek kendilerine Havarîç dememişlerdir. Her ne kadar onların hareket ve fikirleri, kendilerinden sonrakilere yardım ve onları tahrik ettiyse de...

Muhtemeldir ki; Hz. Talha ve Zübeyr'in Cemel vakasında vefatı ve işlerinin sona ermesi, haklarında yapılacak dedikodulara bir sed çekmiştir.

Aişe validemize gelince o, Cemel vakasından sonra da yaşamış, Ali b. Ebî Talib ile oğulları hakkındaki öfkesi devam etmiştir. Onun husumeti İfk hadisesine kadar vardırdığı iddia edilir. O zaman Hz. Ali Rasûlullah (s.a.v)'a, ondan hoşnut olmayan bir şekilde bahsetmiş ve "Onu boşa, zira kadın eksikliği yok" demişti.

Muaviye b. Ebî Sufyan'a gelince: O, Osman b. Affan'ın ailesindendi ve onun en kuvvetli valisiydi. Daha önce Talha ile Zübeyr'in Hz. Ali'den taleb ettiklerini talep edecek en muktedir kimse idi.

Bundan dolayı Sıffin vakası oldu. Burada zaferin Ali b. Ebî Talib ve ordusu tarafından tahakkuk edeceği bir sırada Muaviye, ordusuna mızraklarının başlarına Mushaf bağlamalarını ve böylece onları yükselterek Allah'ın kitabının hakem olmasını istemelerini söyledi.

Bu hadise üzerine Hz. Ali'nin ordusu ihtilafa düştü. Bu daveti kabul Allah'ın kitabını hakem mi kabul etsinler, yoksa bir hile olduğu için redd mi etsinler? Ordu ikiye ayrılmıştı. Nihayet Hakem

Vak'ası malum olduğu üzere oldu. Bunun neticesinde Havarîç grubu Hz. Ali ve ordusundan ayrıldı. Bu 36 h. yılında idi.

HAVARİÇ'İN PRENSİP VE GÖRÜŞLERİ

1.Mürtekib-i Kebire Hakkında

Havarîç'in görüşüne göre günahlar; büyük, küçük diye taksim edilmez.²⁸ Masiyet nasıl olursa olsun Allah'a karşı gelmek demektir. Buna göre büyük günah işleyen kimse de (İbn Hacer el-Heytemî, *Kitâbu'z-Zevâcir*) kafirdir. Kendisi bir Müslüman'a, bir Müslüman da ona varis olamaz. Çünkü hadiste: "İki din arasında tevarüs yoktur." buyurulmuştur. Böylesi, Müslüman bir kadınla evlenemez. Eğer daha önce evli bulunuyor da küçük veya büyük bir günah işlemişse karısı tatlık ve araları tefrik edilir. Kendisine selam verilmez. Kanı ve malı helaldir, katli caizdir ve saire. Ahirette ise kafirdir ve cehennemde ebedi kalacaktır.

Delilleri:

"Kim Allah'a ve Peygamberi'ne isyan eder ve O'nun hudutlarını çiğneyip aşarsa onu -içinde daimi kalıcı olduğu halde- ateşe koyar."²⁹

Küçük olsun büyük olsun bütün günahlara 'isyan' denir.

"Kafirler için hazırlanan ateşten sakının."³⁰

Ateş (cehennem) kafirler için hazırlandığına göre, bununla kim tehdit edilirse o da kafirdir. İşte bu iki ayetle âsinin kafir olduğu sabit olmuştur. Böylesinin akıbeti cehennemde ebedi kalmaktır.

2. İman ve Onun Sınırlandırılması Hakkında

Havarîç'e göre iman kat'i olarak, beraberce itikad ve amelden ibarettir. Ameller imanın hakikatinden ve mefhumundan cüzdür, onun binasına dahildir, amel olmayınca iman da yok olur.

Ameli terk eden kimse küfre girmiştir. Ona, kafiye tatbik edilen dünya ve ahiret ahkâmı tatbik edilmelidir.

²⁸ *Şerhu'l-Usûl'il-Hamse*, 155 b.

²⁹ 4. Nisa, 14.

³⁰ 3. Âl-i İmrân, 131.

3. Hilafette

Sakife günü –Ashab’dan olan Ensar eliyle- bir kapı açılmıştı: Bu kapı, Kureyşli ve Haşimî olmayanlara; Müslümanlara riyaset edip hilafet makamını işgal etme ümidini gösteriyordu. Fakat kapı pek süratli kapanmış hilafet mücadelesi sadece Kureyşliler arasında münhasır kalmıştı.

Zaman yapacağını yaptı. Bu makam uğruna nice masum kanlar akıtıldı. Harpler ve kargaşalıklar birçok gizli fikirlerin baş kaldırmasına baskı yapan bir takım dar yollardır.

Nihayet birçok sesler yükselmeye ve yeniden sormaya başladı: Niçin Kureyş’ten başka, hatta Araplardan başka Müslümanlar için hilafet makamını ihraz etme hakkı olmasın? İşte Havariç, İslam Cemiyetinde ilk defa bu görüşü ortaya koydular ve dediler ki; Hilafeti, her türlü kayıptan uzak bir seçim yolu ile İslâm milletinin en hayırlısı deruhte eder. Halife seçimi hürdür. Hiçbir kayda bağlanamaz. Bu sözlerin manası şudur: Hilafet insanların bir kısmına münhasır değildir. O, ne Ehl-i Beyt’e, ne de Hz. Peygamber’in sülalesine ve ne de onun bağlı bulunduğu Kureyş kabilesine has değildir. Böylece Havariç, Müslümanların hepsinin değil de sadece bir kavmin istifade ettiği imtiyazı kaldırmış oldu.

Havariç’in seçim hürriyeti için sürdüğü şart şudur: Halife; Allah’tan en çok korkan, O’na en çok itaat eden, dine en çok yapışan ve onun ahkâmına en çok uyan olmalıdır.

Bu şartlara haiz olan kimse Arap olsun olmasın, Kureyşli bulunsun bulunmasın hilafete getirilebilir. Fakat Halife bu şartlara haiz olmaz veya bunlardan birini ihlal ederse o takdirde onu azletmek ve sıfatları haiz olan başkasını hilafete getirmek milletin hakkıdır.

4. Ahlâk

İslam’ın vacib veya haram kıldığı ahlâki mevzulara dair Havariç’in kendisine has görüşü vardır. Onlar ahlak ile fikhî ahkâmı birbirine rabt etmiştir. Aşağıdaki misalde onların ahlaka ne derece sıkı sarıldıklarını açıkça göstereceğiz.

İslam fikhinde abdesti bozan şeylerden bahsedilir. Bunların hepsi maddî şeylerdir. Havariç bunları kabul etmekle beraber, bunlara bir şey daha ilave eder: Komşuya veya müslümana eziyet veren, yalan ve gıybet, kin, düşmanlık sebebiyle insanlar arasında yaydık-

ları asılsız haberle ve insanın her cinsine sövmesi, lanet etmesi, bütün bunlar abdesti bozar ve kişiyi temiz olmaktan çıkarır. Namaz kılmak istediğinde yeniden abdest almasını gerektirir. Ahlaki temizlik (taharet) namazın onsuz caiz olamayacağı farzlarındanadır.

5. Havariç'ten bir kısmı var ki, gerek itikadi, gerek ameli sahada olsun dini hükümler isbat etmekte delil olarak ancak Kur'an-ı kabul ederler. Bunlar herhangi bir dini mevzuda Hadis-i Nebeviyye'yi kabul etmezler. Bu görüş onlarda, kendileriyle Ehl-i Sünnet arasında mücadelenin şiddetlendiği devirde zuhur etmiştir. Ehl-i Sünnet'in çoğu onlar aleyhinde hadis ile istidlal ediyordu. Bunun neticesinde onlar hadisin makbul bir delil olduğunu inkar ettiler. Onlar, kendi aleyhlerinde hadis nakledenlere veya hadis ile ihticac edenleri bir nev'i itham etmiş oldular ve böylece kapıyı tamamıyla kapadılar.

6. Havariç'in bir kısmı da Yusuf suresinin Kur'an'dan olmasını inkar ederler. Onun bir kıssa, bir aşk hikayesi olduğunu söylerler. Allah tarafından hidayet için gönderilen mukaddes bir kitapta böyle bir aşk hikayesinin bulunmasına ihtimal vermezler. Bu fikre sahip olanlara "Acaride" (العجاردة) denir. Öyle görünüyor ki onlar, Kur'an'da varid olan mesel ve kıssaları anlamamışlar ve bu görüşe kail olmuşlardır. Bu konuda daha önceden Araplar onları geçmiş ve Kur'an-ı Kerim'in zikrettiği vb. mesellere itiraz etmişlerdi. "Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan geri alamazlar. İsteyen de aciz, isteyen de."³¹ Onların itirazları şu yolda idi: Kur'an bir din kitabıdır, O aynı zamanda belağat ve edebiyatın en üst derecesindedir. Binaenaleyh hakir ve pis şeyleri misal getirmesi O'na yakışmaz.

Kur'an-ı Kerim buna şöyle cevap vermiştir:

"Bir sivrisinek olsun, daha büyüğü olsun herhangi bir şeyi Allah mesel getirmekten çekinmez."³²

Kur'an-ı Kerim bu meselleri irad etmekte haklı olduğunu söylerken demek ister ki; aslında meselin ve kıssanın büyük önemi yoktur. Mühim olan meselin ve kıssanın aldığı hedeftir. Kur'an'daki

³¹ 22. Hacc, 73.

³² 2. Bakara, 26.

mesel ve kıssalar izah vesilelerinden iki vesiledir. İtibar gayeleridir, vesilelere değildir.

Bundan, Kur'an'daki Yusuf suresi hakkında Havariç'in hatasını anlamakta ve onlara cevap verme tarzını öğrenmekteyiz.

Havariç'in Kolları

Havariç kendi arasında birçok fırkalara ayrılır. En meşhuru MUHAKKİME'dir. Bunlar Sıffin vakasında Hz. Ali'ye muhalefetlerini ilan eden ve ona itaat etmekten çıkan gruptur.

Sıffin denilince, bunlarla beraber, 110 gün zarfında öldürülen 100.000 Müslüman'ı da zikretmek icab eder. Bu vak'a Hicretin 36. yılında olmuştu.

Bu harplerin sebebi halife Osman'ın öldürülmesi idi. Herkes onun kanını talep ettiğini söylüyordu. Havariç de hakkın yerine getirilmesi ve ilahi hükmün yerini bulması için Hz. Ali ile savaşıyor, ölüyor ve öldürüyordu. Hz. Ali de böyle demektedir. Fakat Hakem meselesi ve Hz. Ali'nin Ebû Musa el-Eşâri'yi hakem kabul etmesi Havariç'in görüşüne göre Allah'ın hükmünden yüz çevirmek ve uğruna kan akıtılan bu mühim meseleyi iki insanın eline bırakmak idi. Bundan dolayı Hakem Olayına itiraz ettiler. Hz. Ali, Ebû Musa el-Eşâri'nin hakem olarak gitmesini kabul edince:

"Hüküm ancak Allah'a aittir" dediler. Bu, itiraz ve isyanlarını ilanı idi. İşte bu sebeple onlara MUHAKKİME denmiştir. Bunlar 12 bin kadardı. Reisleri yoktu. Ancak, kendilerini şu fikir bir araya getiriyordu: Ali ve Muaviye bu meselede Allah'ın hükmünü terk ettiler ve hakem tayin ettiler. Böylece onlar asi olmuşlardır. Küçük olsun, büyük olsun ma'siyet işleyen kafirdir. O halde onlar da kafirdir. Kendilerine isyan etmek caviptir.

Havariç'in bir kolu da el-Ezarika (الازارقة)'dır. Bunlar Hicri 65 yılında öldürülen Ebû Raşid künyesi ile ma'ruf Nafi b. el-Ezrak'ın (نافع بن الأزرق) etbaındandır. Bu zat Havariç ulemasındandır. Kendisinin, Abdullah b. Abbas'a tevcih ettiği ve onun da cevaplandığı bazı sualleri vardır. Bu suallerin ve cevapların metinleri Suyuti'nin "el-İtkân"ında mevcuttur. Bunlar, tedvin edilmiş en eski Kur'an tefsirleri örneklerinden kabul edilir.

Havariç'in bir grubunu da en-Necedât (النجدات) meydana getirir. Bunlar Necde b. Üveymir el-Hanefî (نجدت بن عويمر الخنفي)'nin etbandandır. Hicrî 69 yılında ölmüştür. Mezhepleri için mücadele eden Havariç ulemasındandı.

Havaiç'in bir grubu da el-Acaride (العجاردة) diye anılır. Yukarıda geçtiği gibi bunlar Yusuf suresini inkar ederler. Bunlar Abdulkerim b. Acred (عبدالكريم بن عجرد)'in etbandandır.

Diğer bir Havariç fırkası daha vardır ki el-İbâdiye (العباضية) adını alır. Bunlar Abdullah b. İbâd b. Amr b. Temim (عبد الله بن اباض بن عمرو بن تميم) tabileridir. Halen Kuzey Afrika'da, Cezayir'de mevcuttur.

Havariç'i birleştirecek ve dağınık işlerini bir araya getirecek bir hilafeti olmamıştır. Bunlar İslâm devletinin çeşitli yerlerinde dağınık bir halde yaşamışlar ve devlet adamlarını daima tedirgin etmişlerdir.

Bunların istikrarsızlığı, ücra çöl ve badiyelerde yaşaması ve devlet merkezinden uzakta bulunuşu, evet bu halleri tesirini göstermiş ve başka mezheplerin yaptığı gibi derli toplu, tanzim edilmiş ve felsefesi yapılmış bir mezhep kuramamışlardır. Bu sebeple de mezhepleri ilim, medeniyet ve felsefenin bulunduğu yerlerde barınamamış, istikrarlı bir zaman sürememiştir.

Şunu da söyleyelim ki, Havariç'in görüşleri ve hür prensipleri, İslam cemiyetindeki fakir tabakayı kendilerine cezbe etmiştir. Havariç'in benimsediği zalim halifeye karşı çıkış ve onunla savaşma prensibi her taraftan mazlumları kendi mezhebine çekiyordu.

Berberiler, Kuzey Afrika'da Emevî hâkimlerine karşı ayaklanınca, Havaric mezhebinin prensiplerini almışlardı. Onların şu prensiplerini beğenmişlerdi:

- 1- Reisi –Arap olmayan – kendilerinden olacak bir İslâmî devletin kurulmasına dinî bakımdan onlara hak tanımış olması.
- 2- Zalim olan emirlere karşı savaşma hakkının yine dinî bakımdan kendilerine verilmesi.

Havariç'in halife hakkındaki bu nazariyesine istinad edilerek Arap olmayan devletler kurulmuştur.

Mu'tezile de, hadisin dini delil kabul edilmemesi konusunda Havariç'in tesirinde kalmıştır. Şu kadar var ki, Mu'tezile bu prensibi

itikad ile kayıtlandırmış ve hadisi, şeriatta delil kabul etmiştir. Bundan başka Mu'tezile mezhebinde bazı noktalar vardır ki onlarda Havariç'in tesiri açıkça görülmektedir. Eskiden beri Müslümanlar, Mu'tezile ve Havariç arasında tefekkür bakımından alaka ve münasebet hissetmişlerdir.

MÜRÇİE

Hemze ile (المرجئة) ve hemzesiz (المرجية) kelimesi (ارجاء- يرجئ- ارجاء) den ismi faildir.

İrca lügatte te'hir etmektir. Bizim bahis konusu edeceğimiz firkanın ismi bundan alınmıştır. Bu kelime ile isimlendirilmesinin sebebi imanın tarifine ve amellere terettüb eden neticeleri ölümden sonraya te'hir etmeye dair görüşleridir.

MÜRÇİE'NİN GÖRÜŞLERİ

İman Hakkında:

İman sadece lisan ile ikrardan ibarettir veya o; amelsiz sözdür. Kim lisanı ile ikrar ederse tam iman ile mü'mindir. O iman ile Allah'a abid sayılır. Bu mana ile iman; Allah nezdinde kurtuluş için kafidir. Bu tefsire bağlı olarak derler ki; insan namaz kılmaz, oruç tutmaz, zekat vermez ve hacca gitmezse bile tam mü'mindir. İmanı onu kurtarır.

Mükellef olan insan için kurtuluşa erişme yolunda ilk yapması icab eden şey, lisan ile ikrar etmektir, başka bir ifade ile imanı elde etmektir.

İmandan sonra ikinci bir mertebe gelir ki, taatler ile elde edilir. Bu da Allah nezdinde insanın derecelerinin yükselmesidir. Bunun neticesi ölümden sonra zahir olur. Derecelerin yükselmesi; namaz, oruç, hac ve zekat gibi taatlerle mümkündür. İnsan bu amelleri yerine getirmekle Allah'a abid olmaz, ancak muti olur.

O halde Mürchie'ye göre burada iki mertebe vardır;

- 1- İman mertebesi ki, her insana ilk vacib olan şeydir. O da sadece lisan ile ikrardan ibarettir.

- 2- Taatler (ameller) mertebesi; bunun, imanın tahakkuk etmesi ile bir alakası yoktur. Bu neticeleri itibariyle sonraya kalır, eserleri ancak ölümden sonra zahir olur.

Bundan dolayı onlar imanın bulunması halinde ma'siyet zarar vermez demişlerdir. Bu cümle ile kastedtikleri şudur: Ameller, üzerine kurtuluşun terettüb ettiği imana tesir etmez. Çünkü ameller imanın mefhumuna dahil değildir. O halde iman, amellerin yerine getirilmesiyle artmaz ve eksilmez. Yoksa onların maksatları amellerin hiçbir kıymeti yoktur tarzında değildir. Çünkü yukarıda da naklettığımız gibi onlar amellerin mü'minin derecelerini yükselttiğine kanidir.

Bu mana aynı zamanda onların imanı tarif ederken: "Amelsiz sözdür" ifadelerinden anlaşılması icab eden manadır. Bu demektir ki, sahibini kurtaracak ve sayesinde Allah'a abid olacaktır. İman amel ile tahakkuk etmez. Amel ile ancak taat sıfatı tahakkuk eder, ameli yerine getiren muti olur. Onunla mü'minin dereceleri yükselir.

Bu ikinci merteye ve onu tefsir edişlerini nazar-ı itibare alarak Mürcie demişleridir. Çünkü bunlar neticeleri itibari ile bütün amellerin hükmünü ölümden sonraya te'hir ettiler.

Mürcie kendi arasında 20 kadar kola ayrılır:

Bunlar, umumiyetle amellerin te'hirinde ittifak ederler. İman mevzuunda ana hatlarda ittifak ettikleri halde imanın tefsiri konusunda bazı teferruatta ihtilaf ederler.

Mürcie'den beş fırka vardır ki daha önce zikrettiklerimizden fazla bir görüş ileriye süremezler.

- 1- Yünusiyye: Bunlar Yunus b. Avn'in etbaıdır.
- 2- Gassâniyye: Bunlar Gassân el-Mürçî'in etbaıdır.
- 3- Sevbâniyye: Bunlar Ebû Sevbân el-Mürçî'in etbaıdır.
- 4- Tevmeniyye: Bunlar Ebû Muâz et-Tevmenî'in etbaıdır.
- 5- Merîsiyye: Bunlar Ebû Bişr el-Merîsî'in etbaıdır.

Bu zatın vefatı h. 219'dadır. Bütün Bağdat Mürcieleri Merîsî olup bunun etbaıdır. Kendisi Ebû Hanife mezhebi üzere bir fakih idi. Fakat Halk-ı Kur'an meselesinde ona muhalif idi.

Bir grup Mürcie vardır ki, kader mevzuunda Kaderiyye'ye uymuştu. Bunlar Kaderiyye-Mürcie'dir. Bir kısmı da Cehm b. Saffan gibi Cebre kabil olmuştur. Bunlara da Mürcie-Cehmiyye denir.

Burada şuna da işaret edelim ki; bazı kitaplar Ebû Hanife'yi Mürcie arasında zikrederler. Halbuki Ebû Hanife, bu fırkanın anladığı manada Mürcie değildir. Onun ircaı, bütün Ehl-i Sünnet'in iştirak ettiği Sünni bir irca'dır. Mürtekb-i Kebire hakkında Ehl-i Sünnetin mezhebini beyan ederken bundan bahsedeceğiz.

KADERİYYE

Müslümanlar arasında mevcut re'y ve görüş ayrılıklarının kapısını, üslubunu düşünmeleri, Kur'an okumaları ve meselelerini anlamaları hususunda Müslümanlara verdiği mütekerrir emirleriyle bizzat Kur'an'ın açmış olduğunu söylemiştik. Ancak -nev'i ne olursa olsun- bu ihtilafın dairesi, Peygamber (s.a.v)'in hayatı müddetince dar bir çerçevede mahdut kaldı. Zira Hz. Peygamber (s.a.v), Allah dininin yegane müfessiri idi. İslâm'ın teâlîmi (öğretileri) hususunda Müslümanlarca makbul hükmüne göre amel edilen anlayış da Peygamber (s.a.v)'in anlayışı idi. O devirde herhangi bir dini meselede Sahabeden birinin bir görüşü bulursa bu görüşün kabul veya reddi Peygamberin (s.a.v) o konudaki re'yine bağlı idi. Peygamber (s.a.v) kabul ettiği takdirde kabul o görüşün lehine olur ve Müslümanlar onunla ameli tercih ederlerdi. Görüş sahibi için içtihad ve önceden bu görüşe sahip olma faziletinden başkaca bir fazilet de söz konusu olmazdı.

Bununla beraber Peygamber (s.a.v)'in hayatında da bazı meseleler zuhura başlamıştı. Bu cümleden olarak Kureyş'ten bir grup müşrik 'KADER' konusunda münakaşa etmek için Peygamber (s.a.v)'in huzuruna gelmişlerdi. Şu ayetler nazil oldu: "Şüphesiz ki günahkarlar (dünyada) sapıklık ve (ahirette) çılgın ateşler içindedirler. O gün onlar yüzleri üstü sürüklenirler. (Onlara) Tadın cehennem dokunuşunu (denilir). Şüphesiz ki biz, her şeyi bir takdir ile yarattık."³³

³³ 54. Kamer, 47-49; Müslim, *Sahih*, I, 17.

Bu ayetler (sigalarının da ifade ettiği gibi) 'KADER' mevzuunda münakaşa edenler hakkında şiddetli bir korkutma ve sakındırma-
dır. Bundan dolayı, Peygamber (s.a.v) kaderi açıklamak, ya da izah için hiçbir şey söylememiştir. O'ndan bu konuda nakledilen ya -meşhur Cibril hadisinde olduğu gibi³⁴ kadere imanı emrettiğidir veya kader mevzuunda cidal ve münakaşayı nehyettiğidir. Yahut da- Abdullah İbn Mesud'un rivayeti üzere -"Kader meselesi zikredildiği zaman dilinizi tutunuz"³⁵ sözünde olduğu gibi sükutu emretmiş olduğudur.

Peygamber (s.a.v), Ashabın Kader mevzuunda münakaşa etmesini kötü gördü. Ashabı Kader mevzuunda münakaşa ederken bulunduğu kızdı ve onları (bu türlü münakaşadan) nehyetti. Peygamber (s.a.v) bu konudaki nehyinde hayatı boyunca ısrar etti.³⁶

KADER mevzuu; Rasûlullah ve vefatını müteakip Kibar-ı Ashab devrinde şu minval üzere devam etti: Müslümanlar kadere inandılar ve fakat kaderin mahiyeti, bu konuyla meşguliyeti helal saymak, kadere müteallik ayetlerin bir kısmını diğerine kıyaslamak gibi şeylerle kendilerini meşgul etmediler.

O devirde KADER hakkındaki resmi anlayış bundan ibaret idi.

Fakat Rasûlullah'ın vefatından sonra durum değişti. Zira görüşleri birleştirmek için tek ölçü olan Rasûlullah (s.a.v) artık Rabbine kavuşmuştu. Müslümanların her biri Kur'an'daki her mesele hakkında, dinî hükümleri bilmek için nefesine itimat etmeye mecbur oldu. Bunun neticesinde de tabiatıyla değişik anlayışlar meydana geldi. Bu değişik görüşleri birleştirmek ya da hepsini birden herhangi bir şahsın anlayışına boyun eğdirmek imkansızlaştı, adeta müstehil oldu.

Müslüman cemaatı içinde olaylar ve fitneler birbirini takibe başladı. İnsanlar bu olaylara, netice ve eserlerine değişik açılardan baktılar. Keza cereyan eden bu olaylar ve neticeleri hakkında ayrı ayrı hüküm verdiler. Her görüş sahibi, hükmünün doğruluğunu

³⁴ Kamer, 47-49; Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 196.

³⁵ *el-Câmiu's-Sağîr*, "İza" maddesi.

³⁶ Tirmizî, *Sünen*, II, 19.

-muhaliflerine karşı- ispat için İslam'ın naslarından delil bulmaya mecbur kaldı.

Olayların çok çabuk ve büyük çapta getirdiği fikri kaynama (değişiklik), Müslümanlardan hiç de az sayılmayacak bir grubu, evvelce makbul ve kendisiyle amel olunan resmi anlayışların bir kısmını gözden geçirmeye sevk etti. Resmi anlayışların ilk şekli, bu fikri değişikliklerden sonra olayların İslam toplumunda meydana getirdiği müşkülleri halletmeye kafi, ya da elverişli olmamaya başladı.

Kader meselesi, yeniden anlaşılması ve seleften mevrûs olan şekline zıt bir tarzda ortaya konulması gayesiyle tekrar gözden geçirilen meselelerin ilki sayılır. Bu; siyasiler ve hakimlerin terettüb edecek mesuliyet ve aleyhteki neticelerden korkarak kötü fiil ve haksız hükümlerini, gizleyecekleri ve (bir nevi) istismar ettikleri bir meseledir.

Halife Hz. Osman'ın katlinin sebep olduğu harplere ve kaynağını cemiyetin baskısında bulan korkudan mütevellid uzun bir tereddütten sonra, nasın seleften tevarüs ettiği³⁷ ve alışkın bulunduğu şekle zıt yeni bir suretle "KADER ve İSTİ'DAT" hakkında münakaşa, kesin olarak sığar-ı Aşhab devrinde ortaya çıktı. Kader konusunda münakaşanın başladığı ve Kaderiler'in, mezhep esasları kabul edilen görüşlerini açıkladıkları devir; bizim, bahse "Mürtebib-i Kebire" meselesini başlangıç kabul etmemizi zorunlu kılmıştır.

Bunun için aşağıdaki sualler ortaya çıkmış oldu:

Fiil ve tasarruflarında insan kudret ve iradeye sahip değil midir? Yoksa fiillerinde tamamen hür ve müstakil bir iradeye sahip ve muhtar mıdır?

Şüphesizdir ki bu mesele, insanın irade, kudret ve hürriyetini nefiy ve ispat etmek suretiyle verilecek cevap aynı zamanda; hırsız, katil, zalim ve mütecaviz durumundaki kişinin bu işlerinde mesul tutulacağını veya mesul tutulmayacağını da tayin eden bir cevap olacaktır.

Cebriye bu suale "mutlak manada hiçbir suretle; insanın mutlak iradesi yoktur, bunun için de gayri mesuldür." şeklinde cevap verdi.

³⁷ el-Makrizî, *el-Hutat*, IV, 181; İsfarayini, *et-Tabsir fi'd-Dîn*, 13-14; Bağdâdi, *el-Fark beyne'l-Firak*, 17.

Fakat Kaderiyye; “İnsan işlerinde tam ve müstakil bir irade hürriyetine sahiptir, kişinin yaptığı her işten doğacak mes’uliyet, işte bu mutlak hürriyet ve istiklale binaendir.” şeklinde cevap verdiler. Bu husustaki Kur’anî delilleri Mu’tezile bahsinde geçen hürriyet âyetleridir.

Kaderiye kadere mensup olanlar demektir. Fakat bu, kadere iman etmemek ve inkar manasında mensubiyettir. “Kaderî” de o kişiye denir ki; insan hareketlerinin, ezeli bir plana (takdire) tâbi olduğuna inanmaz bu öyle plandır ki, insanın şu veya bu fiili yapacağı orada yazılmıştı. Artık onun dışına çıkmak yahut ona muhalefet etmek mümkün değildir. Ve bu konuda insan hiçbir hürriyete de sahip bulunmamaktadır.

Şu sözler: Ata İbni Yesar ve Ma’bed el-Cühenî’nin kader konusunda Hasan el-Basrî’nin huzurunda tekrarladıkları sözlerdir:

“Şüphesiz bu kişiler (devlet ricali) kan döküyorlar ve “bizim amellerimiz Kader-i İlahiyye’ye göre cereyan ediyor, (biz suçsuzuz)” diyorlar. Sonra da “Allah düşmanları (nasıl da) yalan söylüyorlar.”³⁸ diye kanaatlerini belirtiyorlardı.

“Kader yoktur. İş yenidir³⁹ (ezelde mevcut değildir)”, sözü de Kaderiyye’nin sözlerindedir.

Bu ve benzeri sözleriyle açıklamak ve zihinlere yerleştirmek istedikleri mana şudur: İnsan fiillerinde muhtardır. İnsanın işi, insandan zuhur eder. Allah’ın ilmi ezelisinde bir planı veya varlığı mevcut değildir. Bilakis müste’neftir (geçmiş bir benzeri olmaksızın meydana getirilmiştir.) İlm-i İlahide onun takdir ve tahdidi sebkat (geçmiş) da etmemiştir.

Kaderiyye’nin bu sözleri iki durum ortaya çıkartır:

1-İnsan kendi fiilinin hâlıkı ve mucididir. Bunun manası şudur: Kul yaptığı ve yarattığı iş hususunda Allah’ın yardımına⁴⁰ muhtaç değildir. O halde burada bir mes’uliyet varsa o da kulun fiillerine aittir. Zaten insan fiillerinden bizatihi mes’uldür.

³⁸ el-Makrizî, *el-Hitat*, IV, 181-182.

³⁹ Ebû Davud, *es-Sünen*, II, 525-526; Bak.: Müslim, *Sahîh*, I, 17.

⁴⁰ el-Makrizî, *el-Hitat*, IV, 170.

Kaderiyye'nin insanın mutlak hürriyetini kabul etmesi; Allah'ı zulüm ve şer işleri yaratmaktan tenzih etmeyi hedef almış olmalarından olabilir. Şu kadar var ki onlar bu gayeyi izah için seçtikleri tabirle de davalarını ispat ve hasımlarını ikna edecek ve kendilerini hedefe iletcek mantıklı bir yol takip etmediler, sadece kanaatlarının doğruluğunu ispat edecek akıllı, zikretmeksizin inandıkları esasların doğruluğundan, âmme-i müslimîn'in seleften mevrûs itikadlarını yaralayıcı acı bir tabirle bahsetmekle yetindiler. Bu ise Kaderiyye'ye karşı şiddetli bir gazap fırtınasını koparmış, mezhep ve mezhep ricâlini yeryüzünden silip süpürmüştür.

2-İnsan fiilinin (vukuundan önce) Allah'ın ilminde bir şekli yoktur. Bu sözün neticesi, vukuundan önce Allah'ın eşyayı bilmediğidir. Bu ise, varlığından evvel vuku bulduğu an ve var olduktan sonra her yönüyle gizli aşikar her şeyi Allah Teâlâ'nın şamil, muhit, mufassal bir ilimle bildiğini ispat eden Kur'an ayetlerinin kendisine muhalefet ettiği bir neticedir.

Bundan dolayı bütün Ashab ve onlardan sonra gelen Müslümanlar Kaderiyye'ye şiddet gösterdiler. Onları İslâm'a onun ruhundan uzak, yabancı bir anlayışla inanmakla itham ettiler. Bu "İslâm dışı itikatla itham" yolu, re'y ve kanaat hususunda hasımlarıyla mücadele eden grupların, karşılardaki gruptan âmme-i müslimîni nefret ettirmek için daima kendisine sığındıkları bir taktiktir. *Sünen-i Ebû Davud* da Hz. Peygamber'den "Bu ümmetin Mecusileri Kaderilerdir." dediğinin Abdullah İbni Ömer'in de, hastalandıklarında ziyaretten, vefatlarında cenazelerinde bulunmaktan insanları nehyettiğinin rivayet edilmesi, Kaderiye fikirlerinin masum ruhlara bıraktığı kötü iz ve intibaları göstermektedir.⁴¹

3-Kaderiyye'nin kader meselesi dışındaki esas mezhep görüşlerinden bir kısmı şunlardır:

İman: Kaderilerce iman; Allah'ı bilmek, O'nu ve Rasûllerini tasdik etmektir. Bu takdirde ameller imanın manasında dahil değildir. Ama vaciptir. Ancak hemen yerine getirilmesi gerekmez. İmana za-

⁴¹ Ebû Davud, *es-Sünen*, II, 525.

rar vermemek üzere insanın ameli tehir etmesi caizdir. Kaderiye iman meselesinde Mürcie ile birleşmektedir.

Sıfât-ı İlâhiyye: Kaderiler Allah'ın subutî sıfatlarını (sıfat-ı maânî) kabul etmezler. Kur'an'da zikredilen sıfatları kabul ederler. Onlar bu konuda Mu'tezile ile müttefiklerdir.

Halk-ı Kur'an: Halk-ı Kur'an meselesi, sıfat-ı İlahiyye meselesine bağlı bir konudur. Kaderiler Kur'an mahluktur derler. Bu, kadim değil sonradan meydana gelmektir demektir. Mu'tezilenin görüşü de budur.

İmamet: Kaderiler; Halifeliği Kureyş kabilesine hasretmezler, İslâmî hükümleri infaza muktedir her kişinin halife olabileceğini savunurlar. Bu hususta Havariç ile birleşmektedirler.

Bu izahatımızda göstermiş olduk ki Kaderiyye, Mu'tezile'den daha eski görüşleri başlangıç noktası kader meselesi olan müstakil bir mezheptir. Mu'tezile'nin çıkış noktası ise "el-Menziletu beyne'l-Menziletyn" görüşüdür.

Kaderiye ile Mu'tezile, kader, sıfat-ı İlahiyyenin nefyi, halk-ı Kur'an meselelerinde ittifak etmişlerdir. Bu yüzden mezhepler konusunda araştırma yapanlar bu iki mezhebi bir zannettiler. Oysa ki bu yanlış bir zandır. Kaderiyye'nin görüşlerinin bilinen şekliyle Mu'tezile'nin zuhur ve teşekkülüne zemin hazırladığı açık bir gerçektir.

MU'TEZİLE

İslam'da, malum metodu ile akli bir ekol kabul edilen en büyük fırkadır. (Her ne kadar Mu'tezile, kendisine has fikirleri olan bir mezhep, bir topluluk olarak yıkılıp dağılmış ise de onun fikirleri ve muazzam metodları, nizamlı akli metodlara sahip olan İslâmî fırkalar arasında halâ yaşamakta ve kendilerine tabi olunmaktadır.

Tefekkür, cedel ve münakaşada kullandıkları ilmî ve tanzim edilmiş metodları ile birlikte Mu'tezile'yi tetkik etmek, doğrusu İslâm tefekkür tarihini tetkik etmek demektir.)⁴²

Tarihi Gelişmesi

Mu'tezile, mezheplerini Benî Saide Sakîfe'si toplantısına bağlarlar. Bu sebeple onlarla birlikte Sakîfe toplantısı neticesinde Müslümanlar arasında meydana gelen fikir ayrılıklarını araştırmaya dönmemiz icab etmektedir. Tâ ki, Hasan-ı Basrî zamanında zuhur eden kelimî ekol Mu'tezile ile Hz. Peygamber'in vefatında Sakîfe günü i'tizal eden Sahabe arasındaki alakayı anlamış olalım.

1-O gün, Müslümanların idaresini deruhte edecek, dini ve dünyevi vazifeleri ifa etmekte Hz. Peygamber'in makamını işgal edecek şahsın kim olması icabettiği konusunda Sahabe arasında ihtilaf çıkmıştı.

Bir grup Hz. Ebubekir'i seçmiş, diğer bir grup Ali b. Ebû Talib'e meyletmış, üçüncü bir grup da Sa'd b. Ubade'nin Rasûlullah'a halife olmasını doğru bulmuştu. Fakat dördüncü bir grup vardı ki, bunlardan hiçbirini tercih etmemiş ve hiçbir grubun fikrine katılmamıştı. Bilakis bunlar Ebubekir'den **i'tizal** etmiş ve: "Bu hakkın kime ait olduğunu ve Rasûlullah (s.a.v)'in kimi halife bıraktığı bizce sabit oluncaya kadar Ebubekir'e zekat vermeyiz" demişlerdi.⁴³

2-Sonradan hilafet Ali b. Ebî Talib'e geçince halk iki fırkaya ayrıldı:

- a) Hz. Ali taraftarları ki bunlar Haricî'leri ve ona biat etmeyenleri tekfir ederler.
- b) Hz. Osman taraftarları. Bunlar da; Talha, Zübeyr ve Aişe olup, Hz. Osman'ın katillerini tekfir ederler. (Hz. Ali de bu katl işine rıza göstermekle itham edilmektedir.)

⁴² Parantez arasındaki bu kısım Ahmet İshak Demir nüshasında bulunmaktadır.

⁴³ Nevbahtı, *Firaku's-Şîa*, 4.

Böylece Sahabe'den bir grup Hz. Ali'ye biat etmeye yanaşmadı. Bunlar Osman b. Affan taraftarlarından da değildi. İnsanlar bunlara; Hz. Ali'ye beyat etmedikleri için Mu'tezile demişti.⁴⁴

Hz. Ali'ye beyat edenlerden bir grup da onunla asilere karşı savaştan imtina etmiştir. Bunlar aynı zamanda onun muhalifleri saflarında da savaşa girmemişlerdi. Bunlara da **Mu'tezile** dendi.⁴⁵

Mu'tezile denilen bu zevat Ashabın büyüklerindendi. İçlerinde Sad b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme el-Ensari, Hassan b. Sabit, Usame b. Zeyd ve Sabıkîn-i İslâm'dan birçoğu bulunuyordu. Bu zevat bu konuda bazı hadisler bildikleri için gerek Hz. Ali ile gerek ona karşı savaş yapmanın helal olmadığına kani olmuşlar ve her iki taraftan da ayrılmışlardı.

- 1- Mısır valisi Kays b. Said, Ali b. Ebî Talib'e şöyle yazmıştı: "Burada birtakım **Mu'tezilî** insanlar vardır ki benden durum düzelinceye kadar kendilerine dokunmamamı ve onları kendi hallerine terk etmemi istediler."
- 2- Daha sonra Hz. Hasan b. Ali, Muaviye b. Ebû Süfyan'a beyat edip hilafeti ona terk edince "yine birtakım insanlar Hasan ile Muaviye'nin her ikisinden **itizal etti**. bunlar Hz. Ali ve Hasan taraftarlarından idi. Evlerine ve mescitlerine çekilmişler, ilim ve ibadetle meşgul olacağız" diyorlardı. Bunlara da **Mu'tezile** denildi.

Görülüyor ki (اعتزل - اعتزلوا - معتزلة - معتزلين) kelimeleri mücadele halinde olan iki grubun ikisinden de sakınmak, herhangi bir gruba diğerine karşı yardım etmekten imtina etmek manalarına geliyordu. Bu tarafsızlık veya i'tizal siyasî idi, o zamanlar, iki Müslüman fırka arasında bir mücadele ve savaş çıkınca, bunlardan birine fiilen veya fikren katılmaktan imtina eden bu grubun hareketi ne akîde mevzuunda veya İslâm'ı anlamaktaki hususi görüşten, ne de diğer Müslüman fırkalarındakine aykırı özel prensiplerden değildi. Bu, ancak; sebebi siyasî olan ve iki taraftan hiç birinin delilleri bu ihtiyatlı ve

⁴⁴ *Firaku's-Şia*, 5; *Minhâcu's-Sünne*, I, 145.

⁴⁵ *Şerhu'l-Mekâsîd*, II, 217.

tarafsız grubu ikna edici olmayan bir ihtilaftan uzakta kalmaktan ileri geliyordu.

Burada dikkatimizi çeken husus şudur: Bu fırka tarafsız bir pozisyon alırken, hakkında Allah'ın hükmünün ne olduğunu bilmediği veya dinin selameti bakımından karışmamayı icap ettiren bir mesele hususunda harekete geçmekten kendisini zühd ve takvası menetmiştir, başka bir şey değil.

Zaman zaman Ashabın ileri gelenlerini ve Sabıkîn-i İslâm'ı kendi saflarına çeken bu fırkanın tutumu ağır başlı ve Salih Müslümanlar tarafından kabul ve ta'zim ile karşılanmakta idi. Anlatılan tarzda i'tizal edenlere (tarafsız kalanlara) ta'zim ve takdir nazari ile bakılmakta idi. Böyle bir tutum makbul ve insanların gönlündeki tesirleri de müsbet idi.

MU'TEZİLE BİR KELAM FIRKASIDIR

Buraya kadar verilen izahattan anlaşılıyor ki Mu'tezile fırkasının mevcudiyeti siyasi idi. Bu siyasi mevcudiyet eskidir, Halife Ebubekir'in seçimi ile başlar. Fakat kelamî ve felsefî Mu'tezile mezhebinin teşekkülü ancak Hicrî 2. asrın başlarındadır. İslâmî kaynaklar aşağı yukarı şu noktada birleşiyor: Kebair işleyen kimseler hakkında Müslümanlar arasındaki ihtilaf Mu'tezile fırkasının, ilminde ve İslâm dinini anlamakta kendine has usul ve prensipleri olacak bir mezhep halinde zuhur etmesine sebep olmuştur. Adı geçen kaynaklar bu fırkanın menşeiini şöyle anlatır: "Birisi Hasan-ı Basrî'ye (h. 110/m.728) sormuş: Zamanımızda birtakım insanlar zuhur etti ki Kebair işleyenleri tekfir etmektedir. Onlara göre kebîre küfürdür, onunla dinden çıkılır. Bunlar Havariç'in Vaîdiyye grubudur. Diğer bir taife daha var ki onlar kebair işleyenler hakkındaki hükmü te'hir ederler. Onlarca kebîre iman bulunduğu takdirde zarar vermez, küfr ile taat fayda vermediği gibi. Hatta onların mezhebine göre amel, imanın rükünlerinden bir rükün değildir. Sen bu hususlarda ne dersin?"

Hasan-ı Basrî söze başlamadan önce Vasıl b. Atâ (h. 80-131) cevap vermeye başlayarak demiş ki: Kebîre sahibi ne mutlak mü'min, ne de mutlak kafirdir. O, iki menzile (durum) arasında bir menzilededir. Buna fasık denir. Çünkü iman, iyi hasletlerin mecmuudur.

Bunlar bir şahısta bulunursa mü'min adını alır. Fasıka gelince; onda bu iyilikler mevcut değildir, bil'akis bunlar, fasıkın masiyeti sebebiyle eksiktir. Bundan dolayı o, iman sıfatını kaybetmiş, taat etmek suretiyle bütün iyi hasletleri kendilerinde cem' etmiş olan mü'minler zümresinden ve aynı zamanda iman mertebesinden çıkmıştır.

Fakat o, kafir de değildir. Çünkü kendisinde hayır sıfatlarından bir kısım kalmıştır: Allah'a, Peygamber'e ve ahiret gününe iman eder. Böylece kebire irtikab eden kimse iman mertebesinden çıkmış, küfür mertebesine girmemiş olur ve iki menzile arasında bir menzilede kalır.⁴⁶

Bundan sonra Vasıl, Hasan-ı Basrî meclisini terk ederek (i'tizal ederek) aynı mescidin başka bir köşesine çekildi. Yanına da bazı taraftarları geldi. Kendisi, görüşlerini izah etmeye devam etti. O zamandan itibaren görüşleri ve prensipleri ile birlikte Mu'tezile mezhebi zuhur etmiş oldu. Mu'tezile mezhebinde başlangıç noktası, orta bir yol seçmek idi. Bu yolunda mürtekib-i kebire meselesine dair iki fırkaya muhalefet ediyordu. Biri; mürtekib-i kebireyi tekfir eden Havariç, öbürü; onun mü'min olduğuna hükmeden Mürcie (Mu'tezile, Mürcie'den umumi bir mana kasdeder ki bunun içine Ehl-i Sünnet de girmektedir.) Vasıl b. Atâ diyor ki: "Mürtekib-i Kebire mü'min de değildir, kafir de değildir. Fakat o, iki menzile arasında bir menzilededir." Böylece o, Sakife toplantısından itibaren eski Mu'tezile'nin yaptığı gibi tarafsız, müstakil bir mevkide bulunmuş oldu. Şu kadar var ki; Sakifeden itibaren i'tizalinin başlangıcında Mu'tezile'nin kendisine has bir görüşü yoktu. Sonra zamanla onların da siyasi ve dinî görüşleri teşekkül etmeye başladı ki bu durum kendilerine yavaş yavaş bir hususiyet veriyordu. Nihayet iş mürtekib-i kebireye vardı. Bu devirde de mezhep usul ve kaidelere sahip olarak meydana çıkmış oldu.

Vasıl'ın, Hasan-ı Basrî ile cereyan eden hadisesinden de açıkça anlaşılacağı üzere, Mu'tezile mezhebinin doğuşunun, "menzile beyne'l-menziletyn" ile olması, onun, Kaderiyye fırkasından ayrı bir fırka olduğuna delalet eder. Birçok İslam tarihçisi Kaderiyye ile

⁴⁶ *Sefinetu'r-Râgıb*, 141.

Mu'tezile'nin aynı şeyin iki ismi zannetmişlerdir. Bu yanlıştır. Sebebi de; Kaderiyye de olduğu gibi Mu'tezile prensipleri arasında, kaderi inkar prensibinin bulunuşudur. Bundan dolayı insanlar bunların tek bir fırka olduğunu zannetmiştir. Halbuki hakikatte bunlar ayrı ayrı fırkadır. Prensiplerinden de ortaya çıkış bakımından da birbirinden farklıdır. Kaderiye Mu'tezile'den evveldir.

MU'TEZİLE MEZHEBİNİN ESASLARI

Vasıl, Hasan-ı Basri'nin meclisinden çekildikten sonra, Mu'tezili her müslümanın inanması icap eden, akideye dair bazı usul ve kaideler vaz'etmeye karar vermişti. Bunları kabul etmeyen Müslüman olamazdı. Mu'tezile'nin hepsi sıkı bir şekilde bu esaslara bağlanıyor, onlar uğrunda mücadele ediyor, muhaliflerini reddediyor ve kendilerinden teberri ediyordu.

Teşri'a (fıkıh ahkamına) gelince, Mutezile'nin bu konuda kendine has bir mezhebi yoktu. Bir kısmı Şafii, bir kısmı da Hanefi mezhebine bağlı idi. Ahmed b. Hanbel ve İmam Malik mezhebine bağlı bir Mutezili yoktur.

Mu'tezile'nin vaz'ettiği itikadî esaslar beş idi. Bütün fırkaları – tafsilatında ihtilaf etmekle beraber- bunları kabul etmekte müttefik-tir. Bunlara Beş Esas (الاصول الخمسة) diyorlardı. Karşılaştıkları kimseye: “Usul-i Hamse'yi okudun mu” diye sorarlardı. Eğer, evet derse Mu'tezile'den addederlerdi.

Usûl-i Hamse şunlardır:⁴⁷

- 1- el-Menzile beyne'l-Menzileteyn.
- 2- Adalet
- 3- Tevhîd
- 4- Va'd ve Va'id
- 5- Emr bi'l-Ma'ruf nehy anil'l-Münker

⁴⁷ *Sefinetu'r-Râgıb*, 141.

1-İKİ MENZİLE ARASINDAKİ BİR MENZİLE

Bu konuda yukarıda izahat verilmiştir. Burada şunu ilave edelim ki, Mu'tezile'nin bu görüşü iman anlayışına dayanır. Onlara göre iman; kalb ile tasdik, lisan ile ikrar ve erkan ile amel etmekten ibarettir. Başka bir ifade ile iman; Tasdik ile amelin mecmuundan ileri gelir. Amel imanın hakikatından bir cüzdür, onun yokluğunda, iman da yokluğu lazım gelir. Asi, iman mertebesinden çıkar. Çünkü o, masiyet işlediği sahada ameli terk etmiştir. Bu sebeple kendisinden iman ismi kalkar. Fakat iman menzilesinden çıkmakla beraber, geride kalan tasdik ve taatı küfre girmesine mani olur. Böylece ortada kalır ve fasık ismini alır. Ona dünyada İslâm ahkâmı tatbik edilir, Müslüman kadınlarla evlenir ve yakınlarının mirasına sahip olur. Eğer işlediği kebireden tevbe eder de üzerindeki hakkı Allah için ise Allah'a; insanlara ait ise, sahiplerine verirse iman mertebesine döner, böylece mü'min olur. Şayet tevbe etmez ve fık hali üzere ölürse, kafir olarak ölür. Bu taktirde dünya hükümleri bakımından hakkında kafir muamelesi yapılır. Müslüman kabristanına defnedilmez, kendisine varis olunmaz vs. Ahiret ahkâmı bakımından ise o, ebedi olarak cehennemde kalır. Onun günahından tevbe etmemekteki ısrarını inkar manasına alarak, tevbe etmesi için verdikleri müddetin hitamında küfrüne hükmettiler.

Mu'tezile'nin iman tefsiri, Havariç'in tefsirine uygundur. Şu kadar var ki, Havariç, Mürtekib-i Kebire hakkında hemen küfr ile hükmeder ve ona dünya ve ahirette küfür ahkâmını tatbik ederler.

Mu'tezile ise asiye mühlet verir, tevbe etmesi için ona zaman tanırlar, hemen tekfir etmezler. Derler ki; o fasıktır, tevbe etmesi icap eder, eğer tevbesiz ölürse kafirdir, cehennemde ebedi kalacaktır. Böylece onlar, sonunda Havariç ile birleşmekte, hüküm bakımından onlarla beraber olmaktadır.

2-ADALET

“Allah insanlara hiçbir şeyle zulmetmez.”⁴⁸

“Allah zerre kadar olsun zulmetmez.”⁴⁹

“Senin Rabbin kimseye zulmetmez.”⁵⁰

“Allah onlara zulmedecek değil.”⁵¹

Ve benzeri ayetlerde Cenâb-ı Hak kendisinin zulmetmediğini beyan etmektedir. Bundan dolayı hiçbir Müslüman –hangi mezhepte olursa olsun- Allah’a zulüm sıfatı isnad edemez. Allah Teâlâ’nın tasarrufatında adil olup zalim olmadığına, Müslümanlar arasında ihtilaf yoktur. Mu’tezile de herkes gibi bunu kabul eder. Yalnız onların kendilerine göre adalet anlayışı ve Allah’tan zulmü nefy edişleri vardır.

Mu’tezile’nin anlayışına göre Adalet şudur: Allah, mahlukatından kudreten mahrum ve yapmaya veya yapmamaya mecbur olarak bir şeyi yapmalarını veya terk etmelerini istemez.

Allah Teâlâ bir yandan mahlukatı icbar edip de onların fiillerini ve tasarruflarını takdir eder ve bir işi yapmaya veya terk etmeye kudreti alır, diğer yandan mahlukatı, yaptığına karşı mükafatlandırır veya yapmadığına karşı cezalandırır... böylelikle mükafata hak kazanacak bir şey yapmayı mükafatlandırmış ve cezaya layık olmayı da cezalandırmış olur. Çünkü o kimse cezalandırılmasını gerektiren bir şeyi hakikatte yapmış değildir.⁵² İşte bu bir zulümdür ki Kur’an, Allah’ın bununla muttasıf olmasını reddetmiştir.

Bundan dolayı dediler ki: İlahi adalet; ancak kul, fiiline müstakil bir kudretle muktedir olunca tahakkuk eder. Bu sebeple onlar: kulun, fiillerinin halikı olduğuna ve sevap veya ikab tarzında üzerine mesuliyet terettüb edecek şekilde onlara müstakil bir kudretle kadir bulunduğuna kail olmuşlardır.

⁴⁸ 10. Yunus, 44.

⁴⁹ 4. Nisa, 39.

⁵⁰ 18. Kehf, 50.

⁵¹ 9. Tevbe, 71.

⁵² *Sefînetu’r-Râgıp*, 141.

Allah'ın, kendisine vasıf yaptığı ve kendisine has olan "Halk=yaratmak"; cisimleri yaratmaktan ibarettir. Allah kulların ve hayvanatın cisimlerini yaratmıştır. Onların fiillerine gelince, onu kendileri yaratırlar, icad ederler. İşte bu kudret ve istiklalleri üzerine muhasebe olunup mes'ul olurlar. Bir şahsı başkasının yaptığından hesaba, suale çekmenin, ona sevap veya ikab etmenin manası yoktur.

Burada Mu'tezile'yi bu anlayışa sevk eden bazı sebepler vardır:

1-Allah Teâlâ'dan zulmü nefyetmek, O'nu zulümden tenzih etmek.

2-Kur'an'da, kulların hakiki fail olduklarını ifade eden ayetlerin bulunuşu. Mesela:

"Herkes yaptığına mukabil bir rehindir."⁵³

"Yaptıklarının karşılığı olarak..."⁵⁴

3-Valiler ve devlet ricali; tasarruflarında zulmediyor, yaptıklarını kadere yüklüyorlar ve yaptıkları işleri Allah'ın öylece takdir ettiğini, binaenaleyh bunlardan dolayı hesaba çekilmeyeceklerini ileri sürüyorlardı. Zehebî "*Düvelü'l-İslam*" kitabında nakleder ki: Yezid b. Abdulmelik b. Mervan h.105'te hilafeti deruhte edince: "Vali ve emirlerine adaletle emreden Ömer b. Abdulaziz gibi hareket ediniz." dedi. Bunun üzerine kırk şeyh huzuruna çıkıp: "Halifenin hesap ve azaba çekilmeyeceklerini söylediler." Şamlı bir grup cahil buna inanıyor-du.

İşte İslam fırkaları bu devlet adamlarıyla çeşitli şekillerde mücadeleye başlamıştı. Havarî; kılıç ile, Mu'tezile; evvela fikir ile, sonra da iş icap ettirdikçe kılıç ile. Neticede Mu'tezile bu konuda da Havarî ile birleşiyordu.

⁵³ 52. Tûr, 21.

⁵⁴ 5. Mâide, 41.

3-TEVHİD

Allah'ın bir olduğunda hiçbir İslâmî fırka ihtilaf etmez. Vahdaniyete imanda Müslümanlar ittifak etmişlerdir.

Kur'an'da buyrulur:

“And olsun ki ‘Allah için üçüncüsüdür’ diyenler küfretmiştir.”

“Allah şöyle dedi: İki Tanrı edinmeyin. Tanrı ancak birdir.”

“Allah ile beraber başka bir tanrı edinme; yoksa yerinerek, kovularak cehenneme atılırsın.”

“De ki O, Allah'tır, birdir.”

Fakat bu tevhidin mahiyetini anlamak bakımından ihtilaf zuhur etmiştir. Kur'an'da Allah'ın; alîm, kadîr, istediğini yapan (فعال لما يريد), semî, basîr olduğu ve Musa (a.s) ile konuştuğu (و كلم الله موسى تكليما) zikredilmektedir.

Cenab-ı Hakk'ın kendisi için zikrettiği sıfatları kabul etmekte bir ihtilaf yoktur. Nitekim, Allah'ın isim ve sıfatlarının tevkifi olduğuna ve Şâri'den varid olanların ötesine geçmenin caiz olmadığına ihtilaf edilmediği gibi.

Mu'tezile, Allah'ın şu sıfatlarla vasıflandırılmasını kabul etmiştir: (حي, عليم, سميع, بصير, قدير, مرید, متكلم) Fakat bu sıfatlara, bunların kök ve mastarları olan kelimelerin ilave edilmesini kabul etmemiştir. (حيات,) (علم, سمع, بصر, إرادة, قدرة, كلام) Ehl-i Sünnet ise bunları kabul eder.

MU'TEZİLE'NİN DELİLLERİ

Allah Teâlâ kadîmdir, evveli yoktur. Evveli olmamak itibariyle kıdem, başkasında bulunmayan ilahi sıfatların en belirginlerindedir. Bununla Allah'tan başkası tavsif edilemez. Kadîm olan sadece Allah'tır. O'nun dışında kalanlar sonradan yaratılmıştır. Allah Teâlâ'nın Kur'an'da bulunandan başka sıfatları olduğu kabul edilirse -ki bununla; hayat, ilim, kudret, vs. gibi sıfat-ı maâniyi kastediyorlar- bu taktirde bu sıfatlar Allah'ın zatıyla kaim, O'nun zatından ayrı olarak mevcut ve zatının kıdemi nisbetinde kadîmdirler.

Bu sıfatların kadîm olduğu kabul edilirse -ki zaten böyle olduğuna inanılmaktadır- bu taktirde bu sıfatlar Allah'ın zatına mahsus

olan kıdem sıfatıyla müşâreket halinde bulunur; O'na mahsus olan sıfat müşareket meydana gelirse, uluhiyette de bu ortaklık var demektir.

İşte bu mümkün değildir; zira bunun sonu birkaç ilah bulunduğu neticesini doğurur. Allah için üçüncüsüdür diyen Nasrânîleri Kur'an-ı Kerim küfür ile tavsîf ederse⁵⁵ Allah'ın zatından fazla olarak O'na bir sıfat ilave eden kıdemine müşareket olduğunu söyleyen ve böylece O'nun yedi tane kadim sıfatının bulunduğu kaim olan kimsenin hali nice olur?

Mu'tezile der ki; bu sıfatların mevcûd olduğunu kabul etmek bir nevî şirktir, bunları reddetmek ise tevhidi kabul etmek demektir.

MU'TEZİLE'NİN DELİLİNİN HULESASI

1-Kur'an'da sıfat-ı maâni yoktur. Allah'ın isimleri tevkifidir. Ehl-i Sünnet'in (hayat, ilim, kudret vs gibi) sıfat-ı maâniyi ispat etmek için yaptığı şekilde kıyas veya iştikak yoluyla Allah Teâlâ için Kur'an'da zikredilmeyen sıfatlar iddia etmemiz caiz değildir.

2-Bu sıfatlar müstakil olarak zihnimize mevcuttur. Bunların manasını ilahi zatın manasından ayrı olarak idrak etmekteyiz. Bununla beraber bu sıfatlar yine kadimdir. Bu sıfatları kabul veya reddetmekten şu netice doğar: Demek ki müstakil mefhumları olan, Zat-ı İlahî'den ayrı olarak zihinde müstakillen bulunan kadim mevcudat da vardır. diğeri bir deyişle; bu sıfatları ispat etmek, birçok kadimlerin varlığını kabul etmek demektir. Ki bu da Tevhîd değil, şirktir.

Bu itiraz, sıfat-ı maâniyi tarif ederken Ehl-i Sünnet'in "O sıfatlar kadim olup zattan ayrı olarak mevcuttur" demelerinden çıkmıştır.

Mu'tezile'nin sözlerinden netice olarak şu mana çıkar: Allah'ın zatından ayrı olarak sıfatlar olduğunu söylemek tevhidin manasını zedeler. Hatta bu fazlalık zihinde bile geçse yine böyledir.

⁵⁵ 5. Mâide, 73.

Ehl-i Sünnet bu itirazı prensip olarak kabul etmiştir. Bu sebep de evvelce söylediğimiz tariflerini değiştirerek “Bu sıfatlar kadim olup, zatın ne aynı ne de gayrıdır” demeye başlamışlardır.

Bunun manası şudur: Bu sıfatlar –müşahede edilenlerden anladığımıza göre- Zat-ı İlahi'nin zihnindeki mefhumunu değiştirecek hususi mefhumlara sahip oldukları için, gerek fehm ve gerekse zihni tasavvur itibariyle zatın gayrıdır. Lakin, bu sıfatlar, dış alemde bir vücudları bulunması itibariyle de mevzuftan ayrılp, müstakil olarak var olamazlar; nitekim –bildiğimiz üzere- zattan ayrı olarak müstakillen var olan bir “kudret” göremiyoruz, biz ancak zat ve kudreti birlikte müşahede ediyoruz. İlahi sıfatlarda da durum böyledir. Bunlar haric itibariyle zatın aynıdır, yani müstakil olarak bulunamayacakları gibi, Zat-ı İlahiye şerik olacak bir surette O'ndan ayrı olarak var olamazlar. Zihinde ve fehimde tasavvur edilmeleri itibariyle de zatın gayrıdır, yani akıl her sıfatın manasını anlar ve her birini müstakil olarak düşünür.

Bu açıklamadaki gaye şudur: Kadim olan İlahi sıfatları, zihinde müstakil olarak düşünmek –ki böylesini Mu'tezile tevhidi zedelemek ve birkaç kadimin mevcut olduğunu iddia etmek diye tavsif edertevhidin manasını bozmaz. Zihinde birtakım manaların bulunması, asla şirk manasına gelmez. Asıl tevhidi bozacak ve manasını zedeleyecek olan hariçte teaddüdün bulunmasıdır.

4-VA'D VE VAİD

Mu'tezile'nin anlayışına göre bu esas adalet düşüncesiyle ilgilidir. Va'd; bir insana sevindirici bir şey söylemek, Vaid ise; onu zarar verici bir şeyle korkutmaktır.

Kur'an-ı Kerim'de –Allah'ın emrettiğini yaptıkları taktirde-mü'minleri cennetle tebşir eden, emrini yapmayanları da azap ve cehenneme girmekle tehdit eden ayet-i kerimeler vardır.

Tebşir ve inzar eden bu ayet-i kerimeler Allah kelimelerdir. Bu ayetlerde Allah Teâlâ itaatkar mü'minleri cennetle mükafatlandıracağını va'dettiği gibi, asileri de ikab ile tehdit eder. Allah Teâlâ'nın va'd ve

vaîdi haktır, asla değişmez. Allah Teâlâ va'dında ve vaîdinde hulf etmez.⁵⁶ İtaatkara mükafatını vermez, asiye de cezalandırmazsa, bu takdirde adalet ihlal edilmiş olur. Halbuki Allah Teâlâ insanlara hiçbir suretle zulmetmeyen bir adildir.⁵⁷ “Kim zerre kadar hayır yaparsa onun mükafatını görecektir, kim de zerre kadar şer işlerse onun cezasını çekecektir.”⁵⁸

Mu'tezile va'd ve vaîd hususundaki görüşleri bu esasa istinad ettirerek Allah'ın itaatkara sevap, asiye de ceza vermesi vaciptir derler.⁵⁹

Mu'tezile'ye göre itaat ve amel-i Salih bir sebeptir. Bunu kesin olarak gerektirdiği netice de sevaptır. Kezâ mâsiyet ve Allah Teâlâ'nın emrine muhalefet bir sebep olup bunun yegane neticesi de ikâbtır.

İşte Mu'tezile'ye göre va'd ve vaîdin manası budur. Demek oluyor ki va'd ve vaîd, ayet-i kerimelerin de ifade ettiği üzere amellere göre mutlaka sevap ve ikâbın tahakkuk etmesi manasına gelmektedir. Halbuki Ehl-i Sünnet Allah Teâlâ'ya hiçbir şeyi vacip kılmadıkları gibi itaattan dolayı sevabın, mâsiyetten dolayı ikâbın mutlaka terettüp edeceğini söylemezler. Aksine işi Allah'a bırakırlar, O dilerse azab eder, dilerse mükafatlandırır.⁶⁰

Mu'tezile'nin hedefi –va'd ve vaîd tefsirlerinden, tevbe etmeyen mürtekib-i kebire hakkındaki müsamahasızlıklarından ve adaleti izah edişlerinden de anlaşılacağı üzere- tevbe etmeyen günahkarların affedilmek ve cennet nimetlerinden faydalanmak hususundaki ümitlerini kırmaktır.

⁵⁶ 3. Âl-i İmrân, 9, 194; 13. Ra'd, 31; 22. Hacc, 47; 30. Rûm, 6; 39. Zümer, 20.

⁵⁷ 41. Fussilet, 46; 10. Yunus, 44.

⁵⁸ 99. Zilzal, 7-8.

⁵⁹ İbn-i Teymiyye, *Mukaddeme fi Usûli't-Tefsîr*, 37; *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 165-168.

⁶⁰ *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 168.

AHİRETTE ŞEFAAT

Va'd ve va'id'in bu şekilde tefsir edilmesi, asinin affı ve ceza görmemesi manasına gelen bir şefaata hiç yer vermemektedir. Onlara göre ancak hakimin hükmünde yanılarak sevabı hak etmeyen mü-kafatlandırıp ikâba müstehak olmayanı da cezalandırması durumunda şefaata ihtiyaç hissedilir. Zira bu durumda şefaata edilmemiş olsa adalet zayi olacaktır. Hakimin yanılması ya maksatludur veya hükmedeceği meseleyi kavrayamadığı için cehaleti yüzünden vuku bulur. Hükmü, Allah Teâlâ üzerine alırsa o zaman hata ve adaletten ayrılma diye asla bir şey olamaz. O'nun hükmünde bir maksat ve kötü hedef yoktur. Her şeye şâmil olan ilm-i İlahi mutasavver olan hiçbir hataya yer vermez. Allah Teâlâ'nın hükmü, adaleti tahakkuk ettirip her insana layık olduğunu vereceğine göre, sınırlandırdığımız manasıyla şefaatin manası hiç kalmaz. İşte Mu'tezile şefaati böyle anlatmaktadır.

Şefaata hususunda Kur'an-ı Kerim ne demektir?

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın şefaata için izin vereceği kimse-lerin şefaata edebileceğini söyleyen ayet-i kerimeler olduğu gibi⁶¹, şefaatin olmayacağını söyleyen ayetler de vardır.⁶²

Bu duruma göre şefaati kabul eden de Kur'an-ı Kerim'de bir delil bulabilir, kabul etmeyen de.

Va'd ve va'id ayetlerinde mevzuu bahis edilen mü-kafat ve müca-zatın tahakkuk edeceğine iman eden Mu'tezile'nin şefaati inkar eden ayetleri prensip olarak almak, sonra da diğer ayetleri buna göre te'vil etmekten başka bir yapacakları yoktur.

Şefaata ayetlerini şöyle te'vil ederler: Şefaatin vuku bulacağını ikrar eden ayetlerdeki şefaata, sadece itaatkar olanlara ve tevbe edenlere mahsustur. Yani kıyamet günü sadece itaatkar olanlara şefaata edilecektir. Onlara göre şefaatin manası: Onların Allah katındaki derecelerini yükseltmek ve sevaplarını artırmaktır. Tevbe etmeyen günahkarlara ise şefaata edilmeyecektir.

⁶¹ 34. Sebe', 23; 20. Tâhâ, 109.

⁶² 2. Bakara, 48, 55, 204; 74. Müddessir, 48; 23. Mü'minün, 18; 21. Enbiyâ, 28.

5-EMR-İ Bİ'L –MA'RUF ve'n-NEHY-İ ANİ'L-MÜNKER

Bu prensip, Müslümanların ihtilafsız kabul ettiği bir prensiptir. Bütün fırkalar onu kabul ederler. Bu prensibin Kur'an'daki delili şu ayet-i kerimedir.⁶³

(و لتكون منكم امة يدعون الى الخير و يامرون با المعروف و ينهون عن المنكر)

Emr-i bi'l-Ma'ruf, nehy ani'l-Münker esasında Mu'tezile'nin üzerinde durduğu iki mesele vardır:

1-Mu'tezile'ye göre "Ma'ruf ve Münker", akılla bilinmeleri bakımından "Husn ve Kubh" meseleleriyle alakadardır. O halde bu, müstakil bir mevzudur. Bu yüzden de şeriat vasıtasıyla anlaşılıp bilinebilir. Bunlar muvacehesinde Mu'tezile'ye göre ma'ruf; "Failinin, hüsnünü (iyi olduğunu) bildiği veya başkası vasıtasıyla öğrendiği her fiildir, münker ise; failinin, kubhunu (kötü olduğunu) bildiği veya başkası vasıtasıyla öğrendiği her fiildir."

Akıl yalnız başına bir şeyin iyi veya kötü olduğunu anlayabilir. Yani insan tabiatı bir şeyden ya nefret eder ve onu yapmaz veya bir şeyi sever ve onu yapar. Aklın, bir yardımcıya muhtaç olmaksızın bunu anlayacağı aşikardır.

Ne var ki akıl hasen olan bir ameli yapmaktan dolayı ahrette mükafat görüleceğini, kabih olan bir ameli yapmak suretiyle de ahrette mücazat görüleceğini anlayamaz. Sevap ve ikab meseleleri ancak şeriat vasıtasıyla bilinir. Bunu bize haber veren ve hakikatini öğreten şeriattır.

2-Ma'ruf ve münker'in ne demek olduğunu tam manasıyla bilince, Mu'tezile mezhebine inanan herkese emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l-münker vacip olur. Ve münkerle savaş, yavaş yavaş kalpten ele intikal eder; gerektiğinde, münkeri yok edip ma'rufu yerleştirmeye kadar devlete karşı harp ilan edilir.

⁶³ 3. Âl-i İmrân, 104.